

Feudalismus ve Francii na konci „starého režimu“ a jeho soudobá kritika

STANISLAV BALÍK

„La féodalité était demeurée la plus grande de toutes nos institutions civiles en cessant d'être une institution politique. Ainsi réduite, elle excitait bien plus de haines encore, et c'est avec vérité qu'on peut dire qu'en détruisant une partie des institutions du Moyen Age on avait rendu cent fois plus odieux ce qu'on en laissait.“

Alexis DE TOCQUEVILLE

Ve své studii se chci zabývat třemi problémy, a to:

- I. právní situaci feudalismu ve Francii na konci „starého režimu“,
- II. kritikou feudalismu ve spisech právníků a politických myslitelů 18. století a
- III. stanoviskem, jež vůči feudalismu zaujaly soupisy stížností z r. 1789.

Nejde o úkol snadný, protože rozklad a krize feudalismu na konci „starého režimu“ značně pokročily, zasahující nejen jeho strukturu ekonomickou, sociální a politickou, ale i právní.

Díky tomu feudální režim, zákonitý a logický v době svého vzniku, se stal na konci své existence chaotický, nepřehledný a krajně rozporný. Mnohé feudální právní instituce a právní principy se během dlouhého vývoje natolik přetvořily a do značné míry zatemnily, že koncem 18. století se stávají obtížným problémem i pro soudobé právníky. Jeden z nich, Hervé,¹⁾ charakterizoval studium feudálního práva jako „krajně odpuzující nejasností, obtížností a rozsahem látky“. Jestliže dodává, že je to „snad navíc pro nedokonalost a nedostatečnost děl, v nichž se o této látce pojednává“, je to příkrý a nespravedlivý úsudek, protože Hervé přehlíží vývoj a změny právní nauky, jež byly důsledkem transformací feudální

¹⁾ Hervé: *Théorie des matières féodales et censuelles*, I, Paris 1785, Préface, str. I.

soustavy od 16. do 18. století. Je tudíž zcela logické, že feudální instituce a jejich výklad nemohly být stejné v 16. století, za života slavného právníka Du Moulina, jež Hervé cituje jako příklad, a v 18. století, kdy Hervé píše své dílo. Hervé přehlíží očividně fakt, že mezi ním a Du Moulinem zeje propast dvou století, naplněných hlubokými změnami ve feudální soustavě:

Především je nutno zaznamenat ekonomický úpadek šlechty ve srovnání s rostoucí hospodářskou silou měst a rodící se buržoazie během tohoto období. Šlechta ztrácí význam i z hlediska vojenského zejména díky žoldnéřské armádě, posilující objektivně královskou moc. Slábne i politická úloha šlechty ve státě tváří v tvář absolutní monarchii, která upevňuje ústřední moc, obnovuje panovníkova svrchovaná práva a nahrazuje ve státním aparátě šlechtu odborníky.

Tyto změny způsobily zánik osobní služby šlechticů ve válce, na soudě i v radě a vedly ve svých konečných důsledcích k přeměně dosavadního smyslu a pojetí lenní smlouvy, zasahující tak feudální vztahy na ní založené.

V této souvislosti je na místě připomenout, co se rozumí pojmem feudální vztahy. Obecně řečeno, ekonomickým základem feudálních vztahů je feudálovo vlastnictví výrobních prostředků (zejména půdy) a jeho neúplné vlastnictví nad bezprostředním výrobcem. Z hlediska teoretického je nutno rozlišovat jednak vztahy mezi šlechticem-seniorem a šlechticem-vasalem, založené na lenní smlouvě, jež tyto vztahy upravuje, jednak vztahy mezi feudálním pánem (seniorem) a poddaným sedlákem. V obou případech, a to je jejich společným znakem, senior jako pozemkový vlastník dává část své půdy do užívání (zprvu dočasného, později doživotního a dědičného) jiné osobě protihodnotou za jisté služby.

Vztahy mezi šlechticem-seniorem a šlechticem-vasalem, který dostává půdu do léna (*feudum*, *fief*), lze označit jako vztahy lenní. Senior, ať už král či jiný šlechtic, nepožaduje samozřejmě od svého vasala, aby získanou půdu sám obdělával. Vyžaduje však od svého vasala, aby v jeho prospěch konal službu ve válce, na soudě a v radě. Z povahy vztahů mezi šlechticem-seniorem a šlechticem-vasalem tedy vyplývá, že jde o vztahy v rámci vládnoucí třídy feudálů.

Vztahy mezi feudálním pánem a sedlákem mají pochopitelně odlišné rysy. Feudál vyžaduje od sedláka kromě obdělávání půdy, kterou mu dal do užívání (užitkového vlastnictví, *dominium utile*), ponechává si vrchní vlastnictví (*dominium directum*), i plnění různých jiných povinností a břemen osobních a věcných, převážně ekonomické povahy. V tomto případě nejde o vztahy v rámci jedné třídy, ale o vztahy příslušníků dvou tříd, vlastníka výrobních prostředků (feudálního pána) a bezprostředního výrobce (sedláka, nevolníka), či jinak řečeno, o vztahy mezi vykořisťovatelem a vykořisťovaným. Vzájemný vztah mezi seniorem a sedlákem nelze redukovat jen na sféru sociálně ekonomickou, protože feudální senior vykonává vůči sedlákovi — ať už díky královskému svolení nebo díky usurpaci — i různá vrchnostenská práva, pramenící ze suverenity, vykonávané ve

středověku feudály.²⁾ Vztahy mezi vrchností a sedlákem, charakterizované jednak prvkem sociálně ekonomickým, jednak prvkem mocenským, lze označit souhrnně jako vztahy vrchnostenské.

Pro sociálně ekonomickou základnu feudalismu jsou pochopitelně rozhodující vztahy mezi feudálními pány jako vlastníky výrobních prostředků a sedláky jako bezprostředními výrobci. Tyto vztahy, označované v marxistické literatuře běžně jako feudální výrobní vztahy (s ohledem na feudální formu vlastnictví výrobních prostředků, historicky odlišnou od otrokářské či kapitalistické formy vlastnictví, jež charakterizují jiný vývojový stupeň výrobních vztahů), jsou základní formou sociálně ekonomické organizace feudální společnosti. Vztahy mezi feudálními pány jako nositeli a vykonavateli suverenity a sedláky jako jejich poddanými hrají naopak důležitou úlohu zejména ve správní a soudní organizaci státu. A konečně vztahy mezi seniory a vasaly v rámci vládnoucí třídy hrají významnou úlohu zejména ve sféře vojenské a politické.

Úpadek politického a vojenského významu feudální šlechty a vynucený návrat svrchovaných práv králi — měly, jak jsem už řekl, za následek úpadek lenních vztahů a zamlžení původního pojetí lenní smlouvy. „Po dlouhé práci nemám přesných znalostí smluv o lénu a o svobodném úročném nájmu,“ stěžuje si Hervé,³⁾ „nevím dosud, v čem spočívá podstata každé z těchto smluv; vše, co jsem mohl zjistit přesně, je to, že definice, podané mým autorem (Du Moulinem — S. B.), jsou chybné a nespolehlivé.“ Jestliže Hervé mluví o teoretických potížích a jiní autoři, jako např. Pothier nebo Bouhier,⁴⁾ se nemohou dohodnout na definici léna a lenní smlouvy, je to jen logický důsledek složitého vývoje těchto institucí během posledních dvou století „starého režimu“ ve Francii.

Nicméně i přes zjevný úpadek lenní soustava nadále přežívá. Dokladem toho jsou různé právní formy, jako např. lenní revers (*aveu*) a soupis lenního statku (*denombrement*) nebo poplatky za udělení len nešlechtickým osobám (*franc-fief*) atd.

Přesto, že v naprosté většině francouzských krajů vymizelo nevolnictví a sedláci se stali svobodnými, feudální výrobní vztahy i nadále přežívají. Dokladem toho jsou různé vrchnostenské povinnosti, desátky a feudální právní instituce, které přetrvávají i na konci feudalismu ve Francii.

²⁾ Srov. Garaud (M.): *Histoire générale du droit privé français (de 1789 à 1804)*. II. *La Révolution et la propriété foncière*. Paris 1959, str. 42. Dále „Garaud: Révolution“.

³⁾ Hervé: *Théorie*, I, Préface, str. III. Du Moulin: *Opera omnia*, I, Paris 1658, str. 46, definuje léno slovy: „*Feudum est benevola, libera, et perpetua concessio rei immobilis, vel aequipolentis cum translatione utilis dominii proprietate retenta, sub fidelitate et exhibitione servitiorum*“ (*Commentarii in consuetudines parisienses, titulus primus, no. 114*).

⁴⁾ Pothier: *Oeuvres* (éd. Dupin), IX, Paris 1824, str. 479–480, jen poněkud pozměňuje Du Moulinovu definici léna, aniž by vzal na vědomí vývoj této instituce. Léno je podle jeho „*Traité des Fiefs*“ (§ III. *De la nature des fiefs*) „la concession gratuite, que quelqu'un fait à la perpétuité à un autre, d'une chose immeuble, à la

Nejvýznamnější mezi právními institucemi jsou nepochybně práva k půdě, jmenovitě vlastnictví půdy.

1.

Na konci starého režimu lze rozlišit jednak vlastnictví svobodné (*propriété libre*), jednak vlastnictví feudální, vrchnostenské (*propriété seigneuriale*).

První z obou forem vlastnictví půdy ve Francii byla za starého režimu reprezentována svobodnými alódy.

Svobodný alód (zpupný statek, *franc-alleu*) byl podle soudobých autorů „svobodný dědičný statek, zproštěný vrchnostenských práv a povinností“,⁵⁾ „statek svobodný od veškerých feudálních dávek a nepodřízený žádnému pánu“.⁶⁾ „Nezávislé statky či svobodné alódy,“ říká Pothier,⁷⁾ „jsou ty, jež nepocházejí od žádného pána.“ Podobně se vyjadřují i různé sbírky obyčejového práva (*coutumiers*).⁸⁾

Alódy lze tedy charakterizovat jako svobodné pozemky, nezávislé na seniorech nebo pronajímatelích půdy (*censiers*) a nezatížené — na rozdíl od lén a nešlechtických držeb (*tenures roturières*) — žádnými poplatky.⁹⁾ Alódy, vymykající se tak z existující feudální hierarchie, jsou začleněny do soudní soustavy státu.¹⁰⁾ Co do soudnictví podléhaly vždy králi: P ř í m o,

charge de lui en faire la foi et hommage et du service militaire, et sous la réserve qu'il fait de la seigneurie directe“. Bouhier: Les Coutumes du duché de Bourgogne, I, Dijon 1742, str. 605, zdůrazňuje, že podstatou léna je věrnost.

⁵⁾ Renaudon: Dictionnaire des fiefs et des droits seigneuriaux utiles et honorifiques, I, Paris 1755, str. 322.

⁶⁾ Hervé: Théorie, VI, str. 11.

⁷⁾ Pothier: Oeuvres, IX, str. 477.

⁸⁾ Např. Coutumes de Reims, čl. 139: „Pour héritage de franc-alleu ne sont deuz aucuns droits ou devoirs seigneuriaux ou féodaux.“ Coutumes de Normandie, čl. 102: „Les terres de franc-alleu sont celles qui ne recognoissent supérieur en féodalité, et ne sont sujettes à faire ou payer aucuns droits seigneuriaux.“ Srov. Bourdot de Richebourg: Nouveau coutumier général, II, Paris 1724, str. 500; IV, str. 64.

⁹⁾ Garaud: Révolution, str. 11.

¹⁰⁾ Srov. Loisel: Institutes coutumières, 2e éd. rev. par E. de Laurière, I, Paris 1783, str. 268: „Tenir en franc-alleu, est tenir de Dieu tout seulement, fors quant à la justice.“ Srov. také Bourjon: Le droit commun de la France, I, Paris 1770, str. 149, č. 6: „Le franc-alleu n'est jamais exempt de la souveraineté, et... par rapport à la justice, il est toujours sujet à celle des lieux, soit qu'elle soit royale, soit qu'elle soit seigneuriale.“ V Coutumes d'Orléans, čl. 255, se říká: „Franc-alleu est héritage, tellement franc, qu'il ne doit fonds de terre, et n'est tenu d'aucun seigneur foncier, et ne doit saisines, dessaisines, ne autre servitude quelque ce soit. Mais quant à la justice, il est subiect à la jurisdiction du seigneur justicier...“ (podtrženo mnou — S. B.). Coutumes de Clermont, chap. IV, čl. 14: „Franc-alleu noble, est celuy ou il y a droit de justice, ne recognoissant aucun supérieur sinon en ressort de justice, se partage comme les autres fiefs.“ Čl. 15: „Franc-

jestliže alód nebyl začleněn do soudního obvodu vysokého soudce (po-právce, *seigneur haute justicier*) nebo jestliže majitel alódu sám vykonával vyšší soudnictví, nepřím o pak prostřednictvím vysokého soudce, do jehož obvodu alód spadal.¹¹⁾ V důsledku této podřízenosti se podle soudo-bých autorů na alódy vztahovalo právo odúmrti (*droit de deshéren-ce*),¹²⁾ právo na pozůstalost nemanželských dětí (*droit de bâtardise*)¹³⁾ atd. Alódy mohly být zatíženy i různými službami.¹⁴⁾

Svobodné alódy, jež je nutno odlišit od tzv. svrchovaných alódů (*alleux souverains*),¹⁵⁾ byly rozšířeny zejména v oblastech psaného práva, kde platilo pravidlo „Není seniora bez titulu“ (*Nul seigneur sans titre*). Území, kde byl rozšířen alód (*pays allodiaux*), zabíraly značnou část Francie.¹⁶⁾

Za absolutní monarchie množství i význam alódů neustále klesají, ze-jména také díky tlaku královské moci, podporované v jejím boji proti alódom právníky-legisty.¹⁷⁾

Královská moc, sledující především fiskální zájmy, snaží se totiž během 17. a 18. století podrobit alódy co možná nejvíc feudálním poplatkům ve prospěch koruny. Právním podkladem králových nároků se měl stát čl. 383 ordonnance z r. 1629 (*Code Michaud*), který poprvé zákonnou formou vyhlá-sil teorii královského univerzálního vrchního vlastnictví (*directe royale universelle*): „Všechny dědičné statky v krajích obyčeo-vého nebo psaného práva, závislé na nás,“ říká se v čl. 383, „podléhají a jsou podrobeny právům na převodní a nabývací poplatky a ostatním právům, obvyklým podle podmínek dědičných statků a místních obyčejů. A všechny dědičné statky, neodvislé od jiných seniorů, se pokládají za závislé na nás, leda by pro svrchu uvedená (práva) držitelé dědičných

alleu roturier est héritage tellement franc qu'il ne doit point de reconnaissance de fonds de terre; ni d'iceluy n'est aucun seigneur foncier; et ne doit aucune dessaisine ou saisine, devest ou vest, ni autre servitude quelle elle soit. Trop bien quant à la justice ordinaire du lieu ou il est assis, et se doit partir comme les autres terres de roture.“ Srov. Bourdot de Richebourg: Nouveau Coutumier, II, str. 874 a III, str. 793.

¹¹⁾ Chenon (É.): Étude sur l'histoire des alleux en France, Paris 1888, str. 184.

¹²⁾ Loisel: Institutes, II, str. 184; Bouhier: Coutumes, II, str. 224 n.; Bour-jon: Droit commun, I, str. 251, č. XXXVI–XXXVIII.

¹³⁾ Loisel: Institutes, I, str. 79; Bourjon: Droit commun, I, str. 251–252, č. XXXIX–XLII.

¹⁴⁾ Coutumes de Lorraine, tit. V, čl. 15: „...Sont néanmoins les seigneurs et sub-jects de franc aloeuds, enclavés en Lorraine, tenus subir cour aux bailliages voisins, y estant convenus pour droits seigneuriaux ou de communauté, et de fournir aux prestations et charges communes, pour passage de gens de guerre et autres commo-dités publiques.“ Srov. Bourdot de Richebourg: Nouveau Coutumier, II, str. 1104.

¹⁵⁾ Takovým svrchovaným alódem byla např. Bidache. Srov. Labrit (J.): Les Gramonts, Souverains de Bidache et l'Histoire du Droit. Thèse droit, Paris 1939.

¹⁶⁾ Např. Chenon: Étude, str. 175 n., uvádí, že šlo zhruba o 1/2 země. Tento odhad je sporný.

¹⁷⁾ Srov. blíže Chenon: Étude, str. 202 n.

statků se prokázali dobrými tituly, které je od nich osvobozují.“¹⁸⁾ Ordonance z r. 1629 se tak pokusila nahradit dřívější teorii univerzálního vrchnostenského vrchního vlastnictví, odmítnutou generálními stavy v Blois r. 1577, teorii univerzálního královského vrchního vlastnictví. Jedním ze zastánců této teorie se stal např. Auguste Galland, který uveřejnil již r. 1629 anonymně spis „*Contre le franc-allev sans titre pretendu par quelques provinces au prejudice du roy*“. Dílo, v němž se snažil v souladu s čl. 383 ordonance z r. 1629 dokázat, že král je „univerzální pán veškeré půdy, která je v jeho království“,¹⁹⁾ se stalo po svém druhém vydání (pod názvem „*Du franc-allev et origines des droits seigneuriaux...*“) r. 1637 předmětem ostré kritiky právníků oblasti psaného práva.²⁰⁾

Přesto, že ordonance z r. 1629 zůstala pro odpor většiny parlamentů jen mrtvou literou, královská moc se nevzdala svého plánu. Po několika neúspěšných pokusech během 17. století (např. edikty z let 1641, 1657 atd.) nabývá královská moc postupně převahy. Projevilo se to do jisté míry i vydáním ediktu z r. 1692,²¹⁾ který — na rozdíl od ordonance z r. 1629 — nezástul jen na papíře, ale byl uplatňován v praxi.

I když lze říci, že se královské moci, přes podporu některých právníků,²²⁾ nepodařilo ani během 18. století plně a s konečnou platností uplatnit v praxi teorii univerzálního královského vrchního vlastnictví, nelze na druhé straně popřít, že alódy byly, přes odpor krajů psaného práva i některých právníků,²³⁾ odsouzeny k zániku. Poslední úder však už absolutní monarchie alódu nezasadila, protože se sama ocitla tváří v tvář revoluci.

Zatímco alódy, jak jsme viděli, byly vlastnictvím svobodným z hlediska feudálního práva, další forma vlastnictví půdy za starého režimu spočívala na vztazích mezi seniorem a vasalem nebo mezi seniorem a poddaným sedlákem či, jinak řečeno, na feudálních vztazích v nejširším slova smyslu.

Podle teorie děleného vlastnictví²⁴⁾ zahrnuje tato forma vlastnictví dvě složky: tzv. přímé, vrchní vlastnictví (*dominium directum, domaine direct, propriété éminente*), patřící seniorovi, a tzv. vlast-

¹⁸⁾ Isambert: Recueil général des Anciennes lois françaises, XVI, Paris 1829, str. 317. Dále „Isambert: Recueil“.

¹⁹⁾ Galland (A.): Contre le franc-allev sans titre prétendu par quelques provinces au préjudice du Roy, Paris 1629, str. 99.

²⁰⁾ Např. toulouský právník Caze neuve, který uveřejnil r. 1640 spis pod názvem „Instruction pour le franc-allev de la province de Languedoc“. Druhé vydání knihy, nazvané „Le franc-allev de la province de Languedoc établi et défendu“, vyšlo v Toulouse r. 1645.

²¹⁾ Isambert: Recueil, XX, str. 164–165.

²²⁾ Např. La Poix de Fréminville ve svém spise „Pratique universelle pour la renovation des terriers“ (1755) nebo Henrion de Pansey ve svých „Dissertations féodales“ (1789).

²³⁾ Např. na přelomu XVII. a XVIII. století La Thaumassière spisem „Le franc-allev de la province de Berry“, během XVIII. století Furgole ve svém „Traité de la seigneurie féodale universelle et du franc-allev naturel“.

²⁴⁾ Henrion de Pansey: Dissertations féodales, II, Paris 1789, str. 315.

nictví užitkové (*dominium utile, domaine utile, propriété utile*), patřící buď vasalovi (šlo-li o pozemky šlechtické, *terres nobles*), nebo sedlákovi (šlo-li o pozemky nešlechtické, *terres roturières*). K tomuto obecnému rozlišování je nutno dodat, že ve složitých feudálních právních vztazích držitel léna, užitkový vlastník, mohl být současně vasalem (ve vztahu k seniorovi) i seniorem (ve vztahu k podvasalovi nebo poddanému sedlákovi).²⁵⁾ Vlastnictví půdy zůstává v daném systému vrchnímu vlastníkovi (senior, *seigneur direct*). Tzv. užitkový vlastník (vasal či sedlák) je, díky neúplnosti svých práv, pouhým držitelem (*détenteur*),²⁶⁾ užitkové vlastnictví pouhou držbou.

Užitkové vlastnictví mělo buď formu léna (*fief*), šlo-li o šlechtickou půdu, nebo úročného statku (*censive*) či podílnického pachtu pozemkového (*champart*), šlo-li o pozemky nešlechtické.²⁷⁾ V obou případech zůstává senior vrchním, přímým vlastníkem.

Právní instituce léna spočívala na lenní smlouvě mezi seniorem a vasalem. Seniorovi, jak jsem už uvedl, patřilo přímé vlastnictví a s ním spojený souhrn feudálních práv „jak stálých, tak příležitostných, jak užitkových, tak čestných“. V této souvislosti je ovšem nutno odlišit jednak práva, odvozená z lenní smlouvy, jednak práva, odvozená z veřejné moci, kterou seniori po staletí vykonávali.²⁸⁾

Změna původního obsahu a smyslu lén a obnovení královské svrchovanosti za absolutní monarchie měly, jak jsem už řekl, za následek i hlubokou přeměnu pojmu léna. „V 18. století,“ říká G a r a u d,²⁹⁾ „léno nebylo po dlouhou dobu víc než forma pozemkového vlastnictví.“ Nicméně přes

²⁵⁾ Pothier: Oeuvres, IX, str. 478.

²⁶⁾ Někteří právníci XVIII. století měli tendenci pokládat držitele za vlastníka. Srov. např. Pothier: Oeuvres, VIII, str. 114; Hévin: Questions et observations concernant les matières féodales, Rennes 1736, str. 127; Hervé: Théorie, V, str. 88, hájí názor, že úročník (*censitaire*) je vlastníkem, i když byl zbaven jistých atributů vlastnického práva: „Je conclus de tout ce qui précède, que les vieux mots droite seigneuriale, directe seigneuriale, appropriées aux seigneurs; que les vieilles défenses faites aux censitaires, de détériorer ou de grever de charges, les biens qu'ils tiennent à cens, ne prouvent point qu'ils n'aient qu'une simple propriété utile et usufructière. Tout cela peut s'expliquer, tout cela peut se concilier, non avec une propriété libre et dégagée de tous devoirs et de toutes charges quelconques, mais avec une véritable propriété directe.“

Jiní autoři naopak tvrdí, že užitkový vlastník se nemůže pokládat — díky věčným právům a různým prerogativám ve prospěch přímého vlastníka (*seigneur direct*), jako byly např. slib věrnosti (*foi et hommage*), právo odnětí léna (propadnutí, *droit de commise*), ssutí (*retrait*) atd. — za vlastníka v pravém slova smyslu:

„Le domaine direct“, říká např. H e n r i o n d e P a n s e y: Dissertations, II, str. 315, „conserve au seigneur la propriété du fief sorti de ses mains, propriété plus noble et plus parfaite que celle du vassal, qui n'a que le droit de percevoir les fruits à des charges fort onéreuses...“.

²⁷⁾ Srov. G a r a u d: Révolution, str. 15, kde se poukazuje také na zaměňování pojmů „*fief*“ a „*censive*“ na jihu Francie.

²⁸⁾ S o b o u l (A.): La Révolution française, Paris 1967, str. 19.

²⁹⁾ G a r a u d: Révolution, str. 17.

tyto transformace léna jako právní instituce nadále přežívají, ať už jde o léna, určená k výnosu (*výtěžková, fiefs de profit*), léna čestná (*fiefs d'honneur*), svobodná léna nerytířská (*franc-fiefs*) či léna, která se blíží do značné míry selským držbám.

Nejpočetnější skupinu lén tvořila léna určená k výtěžku (*fiefs de profit*), spojená nejen s čestnými právy, ale především s oprávněním vrchního vlastníka vybírat převodní poplatky při přechodu léna od jednoho vasala ke druhému. Toto oprávnění vrchního vlastníka však bylo na konci starého režimu značně oslabeno obyčejovým právem, které bylo pro vasala příznivé. Obyčejové právo, rozlišující mezi převody léna v důsledku úmrtí (*par décès*) či darování mezi živými (*entre les vifs à titre gratuit*) na jedné straně a převody, vázanými na splnění jistých podmínek (*à titre onéreux*) na druhé straně, jednak omezilo seniorovo právo vybírat poplatky,³⁰⁾ jednak zúžilo okruh osob, povinných převodní poplatky platit. Podle čl. 33 Coutume de Paris nemuseli poplatky z nápadu dědictví platit přímí dědicové v linii sestupné a vzestupné a osoby, které získaly odkaz ze závěti.³¹⁾ Převodní poplatek při prodeji léna se ustálil podle obecného obyčejového práva (tj. obyčejového práva platného v oblastech pařížské a orleánské) na 1/5 ceny léna, podle místních obyčejů v jiných francouzských krajích na 1/6, 1/2 atd.

Další skupinu lén tvořila tzv. léna čestná (*fiefs d'honneur*) a svobodná léna nešlechtická (*franc-fiefs*). Podstatným rysem těchto lén, rozšířených zejména v krajích psaného práva, byla skutečnost, že šlo o léna bez povinnosti služby.³²⁾ Čestná a svobodná nešlechtická léna připomínají do jisté míry svobodné alódy, protože — jak se shodují autoři 17. a 18. století³³⁾ — nebyla zatížena břemeny a službami, jichž se senior vzdal. Na druhé straně je nutno připomenout, že — na rozdíl od svobod-

³⁰⁾ Srov. Hervé: *Théorie*, II, str. 338 n.: „Le rachat n'est dû qu'aux mutations qui surviennent du côté du vassal.“

³¹⁾ Coutume de Paris, art. 33. Srov. Brodeau: *Coutume de la prévosté et vicomté de Paris*, I, Paris 1679, str. 247.

³²⁾ Srov. k těmto lénům podrobněji např. H. Richardot: *Essai sur l'exemption totale ou partielle des services des fiefs*. *Revue historique de droit*, 1949, str. 229 n.

³³⁾ Např. La Toulloubre: *Collection de Jurisprudence sur les matières féodales en Provence et en Languedoc*, II, Avignon 1773, str. 3, říká: „Les fiefs d'honneur ou francs, sont ceux, dont le possesseur ne doit au seigneur dominant que la bouche et les mains à la différence des »fiefs de profits« qui seuls supportent des droits de mutation.“

Galland: *Du Franc alleu et Origines des droits seigneuriaux*, Paris 1637, str. 121, píše: „Les pays de Lionnais, Forest, Beaujolais, Maconnais . . . , régis par le droit écrit ont jusques à maintenant vécu sous la liberté à l'égard des fiefs, sans paiement de lods, vente, relief, rachat. Ce sont fiefs d'honneur.“

Salvaing de Boissieu, *Traité de l'usage des fiefs et autres droits seigneuriaux*, Avignon 1731, Pt. I, str. 57, popisuje svobodná léna jako léna, která „ne doivent au Seigneur que la bouche et les mains, sans aucune charge de lods, de quintes, de rachat ni d'autre profit quelconque“.

ného alódu — držitelé čestných či svobodných nešlechtických lén byli povinni vykonat slib věrnosti, jestliže si toho senior přál.

Zbývající, třetí kategorii lén tvořila za starého režimu léna, podrobená periodickým poplatkům buď v penězích, nebo v naturáliích. Tato léna, která bychom mohli označit jako léna činžovní či podplatní,³⁴⁾ se, jak ukázal Richard,³⁵⁾ blíží do značné míry selským držbám. Platí to především pro oblast psaného práva, kde se podle mínění některých autorů³⁶⁾ daly stěží odlišit od svobodného dědičného pachtu (*emphyteuse*). Např. v Dauphiné konstatují někteří autoři téměř úplnou shodu obou forem či dokonce i jejich záměnu.³⁷⁾ Rovněž v oblasti obyčejového práva, zejména pak v jejích západních částech [Bretagne,³⁸⁾ Maine³⁹⁾] se vyskytují četné šlechtické pozemky, zatížené ve prospěch seniora každoročními nebo periodickými dávkami buď v penězích nebo v naturáliích (oves, drůbež) nebo v úkonech (robota). Někdy byly vymáhány i různé, často velmi kuriózní povinnosti [Boutaric⁴⁰⁾ uvádí jako příklad povinnost vasala předstírat opilost a zpívat seniorově ženě rozpustilé písně a pak tančit jako venkovan]. Historický původ těchto lén se vysvětluje různě.⁴¹⁾

Nejrozšířenější formou nešlechtické držby půdy v 18. století byl svobodný úročný nájem (*censive*). „Malí vlastníci,“ říká Garaud,⁴²⁾ „byli především úročníci.“ Podstatným znakem svobodného úročního nájmu byl úrok (činže, *cens*), který se platil buď v penězích nebo v naturáliích. Úrok, který je podle Renauldona⁴³⁾ „skutečnou známkou přímého panství nad selskou půdou (*sur les rotures*), jako přísaha věrnosti je známkou léna“, vyjadřuje ve zkratce nájemcovy povinnosti a seniorova práva. Svobodný úročný nájem ponechává pronajímateli (*censier*) vrchní přímé vlastnictví (*domaine direct*). Senior si ponechává zároveň i čestná práva, spojená s vlastnictvím pronajatého pozemku (právo lovu, rybolovu atd.). Nájemce nemůže svůj úročný statek dále pronajmout (podle zásady

³⁴⁾ Srov. blíže k těmto názvům Saturník (T.): Přehled dějin soukromého práva ve střední Evropě. Nástin přednášek, Praha 1945, str. 82. Dále jen „Saturník: Přehled“.

³⁵⁾ Richard (F.): Essai sur le contrat d'Albergement particulièrement dans la province du Dauphiné. Thèse droit, Grenoble 1906, str. 45.

³⁶⁾ Např. Salvaing de Boissieu, Traité, pt. I, str. 144 n.

³⁷⁾ Fauché-Prunelle (A. A.): Essai sur les anciennes institutions autonomes ou populaires des Alpes-Cotiennes Briançonnaises..., I, Grenoble 1856, str. 624.

³⁸⁾ Sée (H.): Les classes rurales en Bretagne du XVIe siècle à la Révolution, Paris 1906, str. 60.

³⁹⁾ De la Monneraye, Le Régime féodal et les classes rurales dans la Maine. Nouvelle revue historique de droit, 1921, str. 214–215.

⁴⁰⁾ Boutaric: Traité des Droits seigneuriaux et des matières féodales, Toulouse 1745, str. 96.

⁴¹⁾ Srov. např. Dillay (M.): Le „service“ annuel en deniers des fiefs dans la région angevine. Melanges Fournier, 1925.

⁴²⁾ Garaud: Révolution, str. 30. Srov. Bourjon: Droit commun, I, str. 264: „...la charge du cens est plus fréquente que celle de la foi et hommage...“

⁴³⁾ Renaudon: Traité, str. 153.

„Úrok k úroku není možný“) a nesmí svým hospodařením ohrozit vlastní způsobilost platit úrok (činži). Přes tato omezení nájemce ve prospěch seniora pokládají někteří právníci 18. století nájemce za skutečného vlastníka. „Staré výrazy ‚pravé panství‘, ‚vrchnostenské přímé vlastnictví‘, přiznávané seniorům, staré zákazy nájemcům zanedbati nebo zatížití břemeny statky, jež drží za úrok, nedokazují,“ říká H e r v é,⁴⁴⁾ „že (nájemci — S. B.) mají jen prosté vlastnictví užitkové a požívací (*usufruitière*). To vše se dá vysvětlit, to vše se slučuje nikoli s vlastnictvím svobodným a zbaveným všech povinností, ale se skutečným přímým vlastnictvím.“

Podle obecného obyčejového práva, rovněž nakloněného nájemci, je svobodný úročný nájem převoditelný na případ smrti bez poplatků, uvedení dědice seniorem do nájmu, které bylo právním základem seniorova nároku na „úhradu jeho práva na poplatek“, není nadále povinné. Upouští se v zásadě i od jiných převodních poplatků, i když tomu tak není vždy.⁴⁵⁾ Do jisté míry lze pozorovat tendence k vytlačení a vymizení instituce „ssutí“ úročných statků (*retrait censuel*), uplatňované do jisté míry ještě jak v oblastech práva obyčejového, tak v oblastech práva psaného. Obecné právo obyčejové omezuje v případě nezaplacení úroku sankce vůči provinilci na pouhou pokutu. Také z a b a v e n í (*saisie censuelle*) pro nezaplacení úročného platu smělo být použito jen na základě předchozího soudního rozhodnutí.

Na druhé straně se právníkům v 18. století nepodařilo odstranit některé nedostatky svobodného úročného nájmu, jež unikly i redakci obyčejového práva.⁴⁶⁾ Tak např. úrok zůstává, díky nepromlčitelnosti závislostního vztahu, vytvořeného nájmem, rovněž nepromlčitelný; následkem toho senior, který úrok nevybíral pravidelně, jej mohl vyžadovat po deseti, patnácti i více letech vcelku. Jestliže byl svobodný úročný nájem rozdělen mezi více spolunájemců, mohl senior požadovat celý úrok od jediného z nich, atd. Rovněž výše převodních poplatků, často značně přehnaná (6–8 % ceny úročného statku), nebyla jednotně upravena.

Neustálý pokles kupní síly peněz na konci starého režimu měl za následek, že senioři často svobodný úročný nájem neobnovují, snažíce se obdělávat půdu ve své režii.⁴⁷⁾ Přesto, jak už jsem uvedl, zůstává svobodný úročný nájem (*censive*) i v 18. století nejrozšířenější formou nešlechtické držby půdy.

Vedle ní přezívají ještě i další, méně rozšířené formy, jako podílnický pacht pozemkový, nájem za vrchnostenskou rentu a konečně dědičný pacht svobodný.

⁴⁴⁾ H e r v é: *Théorie*, V, str. 88.

⁴⁵⁾ Např. podle *Coutumes de Blois*, čl. 122 a 125 nebo podle *Coutumes d'Orléans*, čl. 126–129. Srov. Bourdot de Richebourg, *Nouveau Coutumier*, III, str. 785 a 1056.

⁴⁶⁾ G a r a u d: *Révolution*, str. 34 n.

⁴⁷⁾ Podobný vývoj probíhal i ve střední Evropě, jmenovitě v Polsku už od XV. století. Srov. Saturník: *Přehled*, str. 76.

Podílnický pacht pozemkový (*champart*) je charakteristický tím, že pachtýř (*champartier*) platí dávky v naturáliích, že odvádí, jak naznačuje etymologie slova „*champart*“ (*campi partus, campi pars*) — určitou část plodů, že platí pachtovné v alikvotní části úrody. Z právního hlediska šlo o právo věcné, o právo k půdě (*droit réel, droit foncier*).⁴⁸⁾

Podílnický pacht pozemkový se vyskytoval pod různými názvy (*terrage, agrier, droit de quart, complant, terceau, droit de cenquain, neuvième, vingtain*, atd.) jak v oblastech práva obyčejového, tak v oblastech práva psaného.

Z právního hlediska je nutno rozlišovat v zásadě dva druhy podílnických pachtů pozemkových podle toho, zda podílnický pacht byl prvním břemenem, zatěžujícím pozemek, nebo zda byl jedním z břemen pozdějších. Pokud podílnický pacht byl prvním věcným břemenem, zatěžujícím pozemek, pokládal se za vrchnostenský, či jinak řečeno, za svobodný úročný nájem.⁴⁹⁾ Podle Merlina⁵⁰⁾ se podílnický pacht pozemkový posuzuje „nejen jako užitkové právo, ale má sloužit ještě k uznání vrchního vlastnictví, které se zachovává tomu, kdo dal statek z tohoto titulu...“ Pokud podílnický pacht nebyl prvním břemenem, nemá vrchnostenskou povahu. Podílnický pacht pozemkový mohl být doprovázen úrokem buď ve prospěch téhož seniora, nebo ve prospěch seniora jiného, atd. Tyto zvláštní případy se pak posuzovaly podle různých hledisek.⁵¹⁾

Instituce podílnického pachtu pozemkového trpěla různými nedostatky: Především pachtovné se mělo vybírat na pozemku (bylo „vyhledatelné, „*querable*“),⁵²⁾ následkem čehož sedláci, kteří museli úrodu nechat na polích až do příchodu vrchnostenského úředníka,⁵³⁾ utrpěli často značné škody. Navíc pachtovné, odváděné po desátku, bylo často velmi tíživé (až 1/3 úrody) a sedláci byli někdy navíc vystavováni i podvodům ze strany vrchnostenských úředníků a seniorů.⁵⁴⁾ Zatímco v oblasti obyčejového práva se pachtovné vybíralo ročně, v oblasti psaného práva se často vybíralo za delší období (5–29 let). Lze právem předpokládat, že v takovém

⁴⁸⁾ Hervé: *Théorie*, V, str. 238.

⁴⁹⁾ Srov. Hervé: *Théorie*, V, str. 238, kde se říká: „Lorsque le champart est la première redevance dont l'héritage soit chargé, il est regardé comme seigneurial; c'est-à-dire, comme un véritable cens.“

⁵⁰⁾ Merlin: *Répertoire universel et raisonné de jurisprudence*, II, Paris 1827, str. 531.

⁵¹⁾ Srov. např. Hervé: *Théorie*, V, str. 239; Henrion de Pansey: *Dissertations*, II, str. 335.

⁵²⁾ Některé obce, např. d'Amiens, Blois, Bourbonnais, Montargis, Nevers, Poitou, Saintes atd., je pokládají za „*nositelné*“ (*portable*), to znamená, že sedlák je musí sám dopravit ve stanovené době na stanovené místo. Srov. Henrion de Pansey: *Dissertations*, I, str. 335. Boutaric: *Traité*, str. 248, je pokládá naopak za „*vyhledatelné*“ (*querable*).

⁵³⁾ Loisel: *Institutes*, II, str. 124, poznamenává: „Qui tient terres sujettes à champart n'en peut lever la desblée sans appeler le seigneur, sur peine de l'amende.“

⁵⁴⁾ Boissonnade (P.): *Cahiers de doléances de la sénéchaussée d'Angoulême et du siège royal de Cognac pour les États généraux*. Paris 1907, str. 181.

případě mohl mít sedlák s placením značné potíže. Pachtýř nesměl měnit ani kulturu, ani způsob obdělávání pozemku. Senior, který si podržel vůči pachtýři různá práva, může na něm vymáhat náhradu škody, způsobené nedbalostí nebo neobděláváním pozemku; může mu případně pozemek i odejmout.⁵⁵⁾ Senior má také nárok na zcizovací poplatky⁵⁶⁾ atd.

Podobně jako podilnický pacht pozemkový, byl i nájem za vrchnostenskou rentu (*bail à rente seigneuriale*) ve srovnání se svobodným úročným nájmem, s nímž se často zaměňuje, pro seniora ekonomicky výhodnější. Vrchnostenská renta (*rente seigneuriale*) byl poplatek dohodnutý stranami. Měl „uznávací“ povahu, protože sloužil „*in recognitionem domini*“.⁵⁷⁾ Jinými slovy, vrchnostenská renta potvrzovala, že senior, který postoupil půdu do nájmu za vrchnostenskou rentu, si zachovává přímé vrchní vlastnictví. Na rozdíl od tzv. prvotních a přímých rent, které — sloužice rovněž „*in recognitionem domini*“ — mohly být ukládány samostatně, nemohly být vrchnostenské renty ukládány jinak než ve spojení s úrokem. Pokud renta tvořila s úrokem (činží, *cens*) jeden poplatek, jehož části se nedaly rozlišit a oddělit, renta si zachovává vrchnostenský charakter a, jak říká Merlin,⁵⁸⁾ „pokládá se za uznání vrchního vlastnictví jako sám úrok“. V opačném případě renta svůj vrchnostenský charakter ztrácí, mění se v pouhou pozemkovou rentu (*rente foncière*).

Svobodný dědičný pacht (*emphyteuse*), právní instituce římského původu, byla rozšířena v oblasti psaného práva.

Svobodný dědičný pacht dával pachtýři (*emphytéote*) právo užívat pozemku pod podmínkou placení ročního poplatku (*canon emphytéotique*), který vyjadřoval skutečnost, že si pronajímatel zachovává i nadále přímé vlastnictví. Právním důsledkem zřízení svobodného dědičného pachtu bylo tedy rozdělení vlastnictví na vrchní a užitkové. Jestliže svobodný dědičný pacht byl poskytnut z pozemku šlechtického (z léna), měl stejný účinek jako úročný pacht (*bail à cens*), s nímž se zaměňuje. Jestliže svobodný dědičný pacht byl zřízen z nešlechtické půdy, z půdy ve svobodném úročném nájmu, směšuje se naopak s pachtem za pozemkovou rentu (*bail à rente foncière*).⁵⁹⁾ „Avšak není jiného pravého dědičného svobodného pachtu,“ říká Merlin,⁶⁰⁾ „než toho, jehož podstatou je statek držení jako svobodný alód (*zpupný statek, franc-alieu*).“ Na konci starého režimu se pachtýř pokládá za vlastníka. Jeho vlastnictví však bylo neúplné.

⁵⁵⁾ Hervé: *Théorie*, V, str. 308 n.

⁵⁶⁾ Vyskytují se nicméně i výjimky, jako např. v čl. 135 *Coutume de Blois* nebo v čl. 143 *Coutume d'Orléans* atd. Srov. Bourdot de Richebourg: *Nouveau Coutumier*, III, str. 786 a 1724.

⁵⁷⁾ Merlin: *Répertoire*, XIV, str. 727 n.

⁵⁸⁾ K této doktríně, uznávané obecně v krajích psaného práva, srov. Merlin: *Répertoire*, XIV, str. 727. Kraje psaného práva se řídily odlišnou doktrínou.

⁵⁹⁾ Hervé: *Théorie*, II, str. 329, o tom říká: „*L'emphytéose à perpétuité est ou un vrai bail à cens, ou un vrai bail à rente, suivant que le bailleur est ou seigneur de fief, ou simple propriétaire de rotures.*“

⁶⁰⁾ Merlin: *Répertoire*, V, str. 721.

Pachtýř např. mohl prodat a zcizit statek, nemohl však nabyvateli poskytnout více práv, než měl sám. Navíc se vystavoval nebezpečí *ssutí* (*retrait*) atd. Pachtýř nesměl nechat pozemek zpustnout, ani změnit jeho povrch tak, že by došlo ke snížení jeho hodnoty. Roční poplatek musel platit i v případě neplodnosti půdy.

Podobně jako v případě svobodného úročního nájmu (*censive*), vyvíjí se i právní režim svobodného dědičného pachtu (*emphyteuse*) před revolucí ve prospěch pachtýře. Platí to zejména o sankcích v případě neplacení ročního poplatku (*canon emphytéotique*). I když majitel pozemku mohl pachtýře po třech letech neplacení poplatku zbavit pozemku, pokládala se taková sankce za „výhrůžnou“ (*comminatoire*). Podle mínění právníků nemohl být pachtýř zbaven pozemku jinak než „řádným postupem spravedlnosti“.⁶¹⁾ To vše nemohlo ovšem nahradit hlubokou reformu instituce svobodného dědičného pachtu, kterou měla přinést revoluce.

2.

Ve stručném přehledu a rozboru práv k půdě zbývá zmínit se ještě alespoň ve stručnosti o skupině tzv. věčných (dědičných) a dlouhodobých nájmu.

Tzv. věčné (dědičné) a dlouhodobé nájemy (*locations perpétuelles ou à longue durée*) představovaly na konci starého režimu spolu s lény a svobodnými úročními nájemy „obecné právo pozemkového vlastnictví“.⁶²⁾

Věčné i dlouhodobé nájemy skýtal v době, kdy pozemkové vlastnictví bylo převážně v rukou privilegovaných, rolníkům možnost dlouhodobého užívání půdy za jistých podmínek. Na druhé straně umožňovaly také zůžitkování rozsáhlých panství, jež by vlastníci mohli stěží exploatovat.

Na konci starého režimu byly věčné a dlouhodobé nájemy velice početné a rozličné. Zatímco některé z nich, jako např. nájem za pozemkovou rentu, měly obecnější povahu a větší význam, některé naopak svým významem nepřesahují hranice provincií předrevoluční Francie.

Věčné či dlouhodobé nájem představují látku teoreticky velmi obtížnou a nepřehlednou. Její podrobnější rozbor by zasloužil samostatnou studii. V této stati lze stěží podat víc než stručný přehled, omezující se pouze na některé příklady.

Nejvýznamnější z věčných či dlouhodobých nájmu byl nepochybně nájem za pozemkovou rentu (*bail à rente foncière*), rozšířený za starého režimu zejména na jihu Francie.⁶³⁾

Podle Merlina⁶⁴⁾ tento nájem vzniká tím, že „vlastník zcizuje svůj pozemek za rentu buď ve svůj prospěch, nebo ve prospěch někoho třetího“.

⁶¹⁾ Boutaric: *Traité*, str. 295.

⁶²⁾ Srov. Garsonnet (E.): *Histoire des locations perpétuelles et de baux à longue durée*, Paris 1879, str. 358.

⁶³⁾ Locré (J. G.): *La législation de la France*, VIII, Paris 1827, str. 32.

⁶⁴⁾ Merlin: *Répertoire*, XIV, str. 701.

Jinými slovy, vlastník nějaké nemovitosti se zavazuje převést své vlastnické právo na jiného pod podmínkou ročního poplatku buď v penězích, nebo v naturáliích. Renta „je cenou zcizení“, dodává Merlin.⁶⁵⁾ Renta, o níž mluvíme, se označovala jako renta prostá. Nezahrnovala, jako renta vrchnostenská, postup vrchnostenských práv na statek a uznání přímého vrchního vlastnictví nad statkem.

Nájem za pozemkovou rentu byl výhodný jak pro sedláky, tak pro pronajímatele: Sedláci především měli možnost získat vlastnictví bez prostředků, nutných jinak ke koupi pozemků. Mohli měnit povrch půdy za předpokladu, že její výnos uhradí i pak alespoň požadovanou rentu. Renta byla promlčitelná. Pronajímatelova práva byla do značné míry omezena.⁶⁶⁾ I tak však zůstává tato forma nájmu pro vlastníky půdy výhodná: Mohli totiž místo nevýhodného prodeje za průměrné ceny dosáhnout výhodnější renty. Instituce nájmu za pozemkovou rentu navíc umožňovala různé machinace k obcházení zákazů brání úroků atd.

Na druhé straně měl nájem za pozemkovou rentu i vážné nedostatky. Např. nabyvatel půdy, dané do svobodného úročního nájmu, musel platit dvojí poplatek, jestliže tato půda byla zatížena pozemkovou rentou: Seniorovi platil činži, rentierovi ještě rentu, která „se rovnala služebnosti, protože byla svou podstatou nevypupitelná“.⁶⁷⁾ Pokud se renta zdála nájemci příliš vysoká, mohl nájem opustit. Musel však platit nedoplatky renty až do vyklizení. Možnost opuštění pozemků daných do nájmu za pozemkovou rentu mohla být nájemci odňata speciálními ustanoveními smlouvy. Dalším nedostatkem instituce byla nedělitelnost renty. Následkem toho byli všichni dědicové pokládáni za solidární dlužníky, celý majetek rodiny byl zatížen placením renty, i když každý z dědiců dostal svou část dědictví. Nedostatky instituce postihovaly nicméně i pronajímatele a jeho dědice.

Všechny tyto zjevné nedostatky instituce nájmu za pozemkovou rentu vedly k vydání řady zákonů, jimiž, počínaje 18. stoletím, mělo být dlužníkům pozemkových rent umožněno osvobodit své pozemky. Tyto zákony však zasahovaly pouze města, venkovské statky zůstaly stranou. I v tomto případě se řešení problému dostalo na pořad teprve r. 1789.

Jak jsem už řekl, vedle nájmu obecné povahy existovaly v různých částech Francie i různé nájmy místní povahy. Patří mezi ně např. svobodný nájem městský (*bourgage*) v Normandii, viničný nájem (*bail à complant*) v západní Francii, nájem na výpověď (výpovědní, *precarium*, *bail à domaine congéable*) v Basse-Bretagne atd. Tyto instituce, jejichž původ není vždy docela jasný, nepřesahovaly zpravidla hranice provincie. Stejně jako ostatní instituce starého režimu zmíněné v této kapitole, měly se i ony stát předmětem revolučního zákonodárství.

⁶⁵⁾ Merlin: Répertoire, XIV, str. 701.

⁶⁶⁾ Garaud: Révolution, str. 123.

⁶⁷⁾ Garaud: Révolution, str. 123 n.

Jak už jsem výše uvedl, dochází od 16. století ve Francii k rychlému úpadku vojenského a politického významu šlechty a následkem toho i k úpadku a transformaci lén. „Po pravdě řečeno,“ napsal Salvaing de Boissieu,⁶⁸⁾ „léna jsou jen stínem cti a několik příjmů, opřených o tituly, se vybírá ze zvyku. Léna jsou kostrami, zbavenými nervů, jež je podpíraly a dříve s nimi pohybovaly.“ Důsledkem úpadku lén a jejich transformace byl pochopitelně i úpadek feudálních práv a institucí s nimi spojených.

Lze to pozorovat např. na instituci přísahy a slibu člověčenství (*foi et hommage*). Jak „*foi*“, kterou Hervé⁶⁹⁾ definuje jako „slib“, jež dává vasal svému pánovi, že bude věrně plnit povinnosti“, tak „*hommage*“, představující podle téhož autora „uznání lenní držby“, byly značně zjednodušeny. Pro některé právníky se stávají prázdnou formou,⁷⁰⁾ jiní je stále ještě posuzují jako „hlavní znak a podstatu léna“.⁷¹⁾ Ať tak, či onak, transformace lén vedla k jistému zmírnění sankcí v případě opomenutí přísahy věrnosti a slibu člověčenství ve lhůtách, stanovených obyčejem. Tak např. zabavení léna (*saisie féodale*) se mění v 18. století v akt veřejné moci, protože senior ji může uskutečnit jen cestou práva. Avšak ani v tomto případě si senior nemůže přisvojit plody léna a navíc musí po vrácení léna složit účty.⁷²⁾ Pokud vasal vědomě upíral seniorovi jeho kvalitu, či, jinak řečeno, že je senior, mohl být teoreticky ještě v 18. století zbaven léna podle zásady „Kdo léno popírá, léno ztrácí“ (*Qui Fief nie, Fief perd*).⁷³⁾ Nicméně právníci, vycházejíce z představy léna jako vasalova vlastnictví a z teorie patrimoniality léna, zaujímají vůči konfiskaci (*commise*) nepřátelské stanovisko. Jak v oblasti psaného, tak v oblasti obyčejového práva se jeví tendence této instituce neužívat. „Propadnutí,“ říká Salvaing de Boissieu,⁷⁴⁾ „je trest nenáviděný a odporující patrimonialitě lén, trest, který obyčej zachoval jen na potrestání osoby, odsouzené v nepřítomnosti nebo pro lenní zradu vasalovu.“ Takto posuzovaná nemohla být podle Pocquet de Livonnière⁷⁵⁾ uložena jinak než soudně.

Podobně jako u propadnutí (konfiskace, *commise*) a zabavení (*saisie*) léna zmírňuje se i možnost ssutí léna. Poskytující původně seniorovi možnost zbavit se v případě zcizení vasala, který mu nevyhovoval, a připojit

⁶⁸⁾ Salvaing de Boissieu: *Traité*, Pt. I, str. 57.

⁶⁹⁾ Hervé: *Théorie*, I, str. 352.

⁷⁰⁾ Boutaric: *Traité*, str. 93.

⁷¹⁾ Boucheul: *Coûtumier général ou Corps et Compilation de tous les commentateurs sur la Coutume du comté et pays de Poitou...*, I, Paris 1776, str. 327.

⁷²⁾ Hervé: *Théorie*, II, str. 298.

⁷³⁾ Renauldon: *Traité*, str. 115–116.

⁷⁴⁾ Salvaing de Boissieu: *Traité*, Pt. I, str. 67.

⁷⁵⁾ Pocquet de Livonnière: *Traité des Fiefs*, Paris 1741, str. 124.

léno k pozemkům ve vlastní režii, stává se tato instituce v 18. století především prostředkem ke zvýšení seniorových příjmů.⁷⁶⁾ Stejně jako obě předchozí analyzované instituce stává se i ssutí aktem veřejné moci, aktem soudním, a to na základě seniorovy osobní žaloby.⁷⁷⁾

Vývoj feudálních práv na konci starého režimu ukazuje, že tato práva se stávají stále více prázdňými formami, jež ztratily svůj původní smysl a jejichž vymizení nebo zrušení se stává historickou nezbytností.

Nutnost řešit osud přežívajících forem je ještě naléhavější v případech vrchnostenských práv.

Tato práva byla i na konci starého režimu velice početná. Jejich význam byl pochopitelně různý. Nelze také předpokládat, že se táž vrchnostenská práva vyskytovala ve stejné míře ve všech krajích Francie a že jimi byli stejně zatíženi všichni obyvatelé venkova.

Vzhledem k omezenému rozsahu tohoto článku nelze se ovšem zabývat všemi. Pokusím se proto ukázat alespoň nejvýznamnější z nich.

Mezi vrchnostenskými právy, která „našla svůj princip ve svrchovanosti, vykonávané ve středověku seniory“ (Garaud), je třeba zmínit se především o právu na výkon soudnictví, které úzce souvisí právě s výkonem svrchovanosti.

Toto právo, získané buď usurpací ze strany seniorů, nebo tím, že je král seniorovi udělil, nebylo podle zásady „*léno a spravedlnost nemají nic společného*“ (*fief et justice n'ont rien de commun*) nutně spjato s lénem. Jinak řečeno, každý senior sice vykonával na svém panství pozemkově vrchnostenské soudnictví (*justice foncière domaniale*), jehož pomocí nutí sedláky k plnění povinností a břemen, ne každý však má vyšší soudní pravomoc.⁷⁸⁾ V některých krajích, jako např. v Bretagni a v Anjou, bylo nicméně vyšší soudnictví spojeno s lénem, takže každý majitel léna tuto pravomoc vykonával.

Vrchnostenské soudnictví (*justices seigneuriales*), kontrolované králem, mělo podle autorů 18. století patrimoniální charakter⁷⁹⁾ a pokládalo se za užitkové vlastnictví;⁸⁰⁾ přímé, vrchní vlastnictví podle této teorie podržel král. Vzhledem k tomu mohlo být zrušeno (až na výjimky) jedině za náhradu.

Na konci starého režimu neměly vrchnostenské soudy ani zdaleka všude stejný význam: Zatímco např. v Bretagni⁸¹⁾ vykonávaly rozsáhlou pravomoc a měly značnou autoritu, v jiných oblastech byly vytlačovány královskými soudy. Nicméně i přes to zůstávají až do revoluce značně početné.

⁷⁶⁾ Garaud: *Révolution*, str. 28 n. Srov. k této problematice také pozoruhodnou práci Merle (L.): *La Métairie et l'évolution agraire de la Gâtine poitevine de la fin du Moyen Age à la Révolution*, Paris—Genève 1958.

⁷⁷⁾ Pothier: *Oeuvres*, IX, str. 793.

⁷⁸⁾ Srov. Boucheul: *Coûtumier*, I, str. 46.

⁷⁹⁾ Loisel: *Institutes*, I, str. 310: „La justice est patrimoniale.“

⁸⁰⁾ Isambert: *Recueil*, XXVIII, str. 536 n.

⁸¹⁾ Giffard (A.): *Les justices seigneuriales en Bretagne au XVIIe et XVIIIe siècles*. Thèse pour le doctorat. Paris 1902, str. 134.

Z hlediska významu, kompetence i územního rozsahu (často velice rozdílného) lze vrchnostenské soudy rozdělit na vyšší, střední a nižší. Soudy všech tří stupňů vykonávaly i jurisdikci ve věcech pozemkových. K tomu je třeba připomenout znovu, že všichni senioři měli sice pozemkově vrchnostenskou soudní pravomoc, dovolující jim vymáhat plnění povinností, avšak podle zásady práva obyčejového „léno a soudnictví nemají nic společného“, platné i na konci starého režimu, neměli všichni soudní moc v pravém slova smyslu. Je proto nutno odlišovat pozemkově vrchnostenské soudnictví od nižšího vrchnostenského soudnictví v pravém slova smyslu.⁸²⁾ Vyšší soudy měly i jurisdikci ve věcech hrdelních. Jejich rozsudky však podléhaly schválení parlamenty.

Výkon občanského a trestního soudnictví vyššími soudy byl pro seniory nepochybně zdrojem příjmů, na druhé straně byl pro ně i zdrojem vydání, např. díky povinnosti vést vyšetřování.

Vrchnostenské soudy zůstávají — díky závislosti soudců na seniorech — pro seniory až do konce starého režimu nástrojem k ochraně jejich zájmů. Stranickost soudů, konstatovaná i právníky 18. století,⁸³⁾ nebyla jediným nedostatkem vrchnostenské justice. Je nutno připomenout ještě průměrnou úroveň soudců, špatně vymezenou územní příslušnost atd. Nelze se proto divit, že naprostá většina soupisů stížností z r. 1789 požaduje jejich potlačení.

Další skupinu vrchnostenských práv lze souhrnně označit jako práva, vyplývající z ochrany poddaných seniořem.

Patří mezi ně zejména vrchnostenská daň míru (*taile seigneuriale*). Tato daň se vybírala buď jako roční poplatek, placený každým poddaným, nebo jako pomoc v mimořádných případech.⁸⁴⁾

Z hlediska právního je nutno rozlišovat jednak vrchnostenskou daň míru řádnou či osobní (*taille ordinaire, personnelle*), jednak tzv. pomoc (*taille casuelle*).

Vrchnostenská daň míru řádná byla poplatkem za ochranu, kterou senior poskytoval svým poddaným. Přestože vrchnostenská daň míru ztratila smysl po přechodu ochranné funkce na krále a po zavedení královské daně míru (*taille royale*) na udržování stálé armády, přežívá vrchnostenská daň míru v některých krajích (jako např. v Auvergne)⁸⁵⁾ až do revoluce. V souvislosti s celkovou transformací a zatemňováním feudálních institucí se i vrchnostenská daň míru, vyskytující se pod různými názvy, začíná zaměňovat s výpomocí ve čtyřech případech atd. Vzhledem k tomu, že vrchnostenská daň míru se dotýká králových svrchovaných práv, staví se jak královská moc, tak právníci vůči ní záporně. Následkem toho byla

⁸²⁾ Srov. Boucheul: *Coûtumier*, I, str. 46–47.

⁸³⁾ Fleury: *Droit Public de France...* Éd. par Daragon (J. B.), I, Paris 1769, str. 57: „Les seigneurs sont maîtres des Juges et de la Justice.“

⁸⁴⁾ Garaud: *Révolution*, str. 56–57.

⁸⁵⁾ Mege (F.): *Charges et contributions des habitants de l'Auvergne à la fin de l'Ancien régime: la dîme, les droits seigneuriaux, Clermont–Ferrand 1898*, str. 146.

vrchnostenská daň míru přísně regulována a směla se vybírat jen na základě právního titulu.

Tzv. pomoc se vybírala jen příležitostně, v zásadě ve stejných případech jako feudální výpomoc (při pasování prvorozeného syna na rytíře, při sňatku nejstarší dcery, při výkupu seniora ze zajetí a při jeho cestě do ciziny). Mohla se vybírat i v jiných případech. Osud pomoci, ukládané jen nešlechticům, nebyl před revolucí všude stejný. V některých krajích před-revoluční Francie (Auvergne) se vybírala až do revoluce, jinde vyšla z užívání už dříve. Podobně jako řádná daň míru stala se i ona předmětem přísné reglementace a směla se vybírat jen na podkladě právního titulu.

Dalším významným vrchnostenským právem byly roboty, rozšířené jak v krajích psaného, tak v krajích obyčejového práva.⁸⁶⁾

Z hlediska právního je možno roboty, vyskytující se pod různými názvy a v různých formách, rozdělit na osobní a věcné. Osobní roboty zatěžovaly ve prospěch seniora osobu poddaného. Roboty věcné zatěžovaly pozemek bez ohledu na stav držitele. Následkem toho jimi mohli být zatíženi i šlechtici nebo duchovní,⁸⁷⁾ kteří nepochybně dali robotu vykonat na své útraty.

Stanovisko autorů 18. století vůči robotám nebylo jednotné. Většina právníků, mezi nimi např. Renauldon, Pocquet de Livonnière aj.,⁸⁸⁾ se k nim stavěla záporně. Jiní, jako např. Hervé, Bouhier atd., naopak roboty obhajovali.⁸⁹⁾

Nepřátelský postoj většiny právníků i vývoj obyčejového práva vedly k tomu, že roboty byly podrobeny v 18. století přísnému právnímu režimu: Především nebylo možno vymáhat roboty bez titulu.⁹⁰⁾ Tím mohlo být mimo jiné i vydržení, třebaže stanovisko právníků a obyčejového práva v tomto ohledu není jednotné. Roboty byly upravovány víceméně ve prospěch poddaných jak co do rozsahu robot, tak co do období, kdy nesměly být vynucovány atd. Během 18. století lze pozorovat tendenci k vymizení osobních robot následkem emancipace sedláků,⁹¹⁾ k vymizení věcných robot, případně k jejich přeměně na peněžní poplatek.⁹²⁾ Nicméně přes tyto tendence roboty přežívají ve větší nebo menší míře až do revoluce a stávají se, stejně jako jiná vrchnostenská práva, častým předmětem stížností.

Jinou významnou skupinou vrchnostenských práv, po výtce ekonomické povahy, byla vrchnostenská výhradná práva (práva zapovídací, *banalités*).

Vrchnostenská výhradná práva (práva zapovídací či donuco-

⁸⁶⁾ Hervé: *Théorie*, V, str. 389 n.

⁸⁷⁾ Loutchisky (I. V.): *L'État des classes agricoles en France à la veille de la Révolution*, Paris 1911, str. 28–29.

⁸⁸⁾ Renauldon: *Traité*, str. 7; Pocquet de Livonnière: *Traité*, str. 619.

⁸⁹⁾ Hervé: *Traité*, V, str. 390 n.; Bouhier: *Coutumes*, II, str. 328 n.

⁹⁰⁾ Coutume de Paris, art. 7. Srov. Brodeau: *Coutume*, I, str. 496.

⁹¹⁾ Loutchisky: *État*, str. 30.

⁹²⁾ Garaud: *Révolution*, str. 56.

vací, *iura bannaria*, *banalités*) spočívala podle právníků 18. století v právu vrchnosti „zakázat svým poddaným činit určité věci jinak než způsobem, který jim byl předepsán, pod tresty stanovenými zákony, úmluvami, obyčeji“.⁹³⁾ Vrchnostenská výhradná práva, jejichž původ byl prastarý, vznikla patrně buď na základě smluv mezi seniory a sedláky, nebo usurpací ze strany seniorů. Nejznámější z vrchnostenských výhradních práv bylo výhradné právo na mletí obilí (nucené mletí, právo mlýnské, *du moulin*), na pečení chleba (*du four*), na lisování vína (*du pressoir*) atd.

Podle psaného práva nemohla vrchnostenská výhradná práva existovat jinak než na základě dohody. Následkem toho se vyžadoval řádný titul. Pouhé vydržení se za dostatečný titul nepokládalo.⁹⁴⁾ Obecné obyčejové právo pokládalo ve shodě s některými právníky⁹⁵⁾ za zákonné jen ty banality, které vznikly na základě seniorovy dohody s poddanými. Vyžadují titul, starý alespoň 25 let; vydržení nepokládají za dostatečný titul.⁹⁶⁾ Obyčeje některých západních krajů pokládají vrchnostenská výhradná práva za atribut soudní moci. Jinými slovy, vrchnostenská výhradná práva může uplatňovat pouze senior, který vykonává soudnictví.⁹⁷⁾ Zajímavý názor vyslovuje Henrion de Pansey,⁹⁸⁾ který pokládá vrchnostenská výhradná práva za práva vedlejší (*accidentiels*), jež nepramení z obecného práva obyčejového. Stejně jako obyčejové právo i někteří právníci zaujímají vůči banalitám nepřátelské stanovisko.⁹⁹⁾

Na konci starého režimu některá z vrchnostenských výhradních práv (jako např. na nucené pečení chleba) vyšly v některých krajích (zejména v bývalých nizozemských provinciích jako Flandry, Hainaut) z užívání. Výhradné právo na lisování vína se udržovalo v Bourgogne. Vrchnostenské výhradné právo na mletí obilí přežívá na konci starého režimu ještě v řadě krajů. Díky četným zlořadům se stává předmětem kritiky v soupisech stížností třetího stavu a částečně i duchovenstva.

V souvislosti s vrchnostenskými výhradními právy je třeba zmínit se ještě o nucené koupi vína (*banvin*). Toto právo spočívalo v oprávnění vrchnosti stanovit počátek prodeje vína, případně vyhradit seniorovi právo na výhradný prodej vína v určitých obdobích. Rubem tohoto práva byla povinnost všech kupců nakupovat u něho víno. Z hlediska právního se vrchnostenské výhradné právo na prodej vína pokládá za právo univer-

⁹³⁾ Bouhier: Coutumes, II, str. 348. Pro francouzské slovo „*banalité*“ používám výrazu „*vrchnostenské výhradné právo*“, raženého před časem prof. dr. Josefem Tuřečkem v jeho přednáškách z obecných dějin státu a práva na právnické fakultě Karlovy university v Praze.

⁹⁴⁾ Boutaric: Traité, str. 287, 289–290.

⁹⁵⁾ Pocquet de Livonnière: Traité, str. 607; Bouhier: Coutumes, II, str. 353 n.

⁹⁶⁾ Olivier-Martin (P.): Histoire de la Coutume de Paris, I, str. 362.

⁹⁷⁾ Boucheul: Coutumier, I, str. 125.

⁹⁸⁾ Henrion de Pansey: Dissertations, I, str. 173 n.

⁹⁹⁾ Pothier: Oeuvres, X, str. 181; Renauldon: Traité, str. 251.

zální, zatěžující všechny obyvatele panství, včetně šlechticů a duchovních.¹⁰⁰⁾ Někteří autoři 18. století je pokládají za atribut vyššího soudnictví, jinými slovy, přiznávají je pouze těm seniorům, kteří mohou vykonávat vyšší soudní jurisdikci.¹⁰¹⁾

Podobně jako vrchnostenská výhradná práva měla ekonomické poslání i vrchnostenská práva na trhy a výroční trhy.

Toto právo neměli za starého režimu všichni senioři. Zřizování trhů a výročních trhů a vybírání poplatků na nich se pokládalo od 14. století za královské výhradné právo (*regál, droit regalien*). Následkem toho je bylo možno získat jediné na základě královského povolení.¹⁰²⁾ Podle mínění Pocquet de Livonnière¹⁰³⁾ se toto povolení vyžadovalo jen u nově zřizovaných trhů a výročních trhů. Jiní autoři, např. Renauldon a Boucheul pokládají držbu od nepaměti za dostatečný titul.¹⁰⁴⁾

Právo zřizovat trhy a výroční trhy opravňovalo seniora nebo jeho nájemce vybírat nejrůznější poplatky. Vzhledem k výlučnosti tohoto práva je třeba je charakterizovat jako monopol.

Vrchnostenské právo na trhy a výroční trhy bylo zdrojem nejrůznějších zlořádů ze strany seniorů a jejich nájemců. Nelze se proto divit, že i královská moc se pokusila — bez valného úspěchu — o jeho reformu. Konečné řešení problému našla teprve revoluce.

Ve stejné míře to platí i o zbývajících vrchnostenských právech, jimiž se ještě hodlám zabývat, totiž o právu lovu a právu na holubníky.

Právo lovu prošlo od středověku složitým vývojem. Jeho výsledkem bylo především podstatné omezení okruhu osob, které směly lovit (podle ordonnance z r. 1669 jen vyšší soudci, držitelé lén a šlechtici) a představa, že právo lovu je atributem královské moci, královským výhradným právem.¹⁰⁵⁾ Kromě rozsáhlé a složité právní úpravy samotného práva lovu dochází v 18. století i k pokusům omezit právo lovu v zájmu sedláků, i když opatření, často protichůdná (např. senioři jsou povinni snižovat počet lovné zvěře, zatímco sedláci ji nesmějí ničit, aby se mohla rozmnožovat), končívaly neúspěchem.

Právo na holubníky, pokládané rovněž za vrchnostenské výhradné právo, bylo podrobeno detailní úpravě především v právu obyčejovém.

¹⁰⁰⁾ Renauldon: *Traité*, str. 291.

¹⁰¹⁾ Salvaing de Boissieu: *Traité*, Pt. II, str. 79.

¹⁰²⁾ Bacquet: *Oeuvres*. Édition augmentée par De Ferrière (Cl.), I, Lyon 1744, str. 463.

¹⁰³⁾ Pocquet de Livonnière: *Traité*, str. 637.

¹⁰⁴⁾ Renauldon: *Traité*, str. 335; Boucheul: *Coûtumier général*, I, str. 13.

¹⁰⁵⁾ Pecquet: *Lois forestières de France, commentaire historique et raisonné de l'Ordonnance de 1669*, II, Paris 1758, str. 27; Pothier: *Oeuvres*, VIII, str. 129; Renauldon: *Traité*, str. 387.

Hervé: *Théorie*, VIII, str. 273, to naopak popírá: „Le droit de chasse n'est point domanial, ou n'appartient pas absolument au souverain. On ne tient pas de lui, ce qu'on tient du droit naturel et de propriété même.“

Úprava se týkala zejména toho, kdo a jaký smí mít holubník atd. Obecné právo obyčejové přiznávalo právo mít holubník na nohách (*colombier à pied*) pouze vyšším soudcům a seniorům. Ostatní směli mít pouze voliéry za předpokladu, že vlastnili určitou minimální výměru půdy. Tato úprava podle obecného práva obyčejového byla nicméně často modifikována podle místních poměrů.¹⁰⁶⁾ Rovněž zákonodárství v oblastech psaného práva nebylo jednotné.

Stejně jako právo lovu, i právo na holubníky bylo předmětem trpkých stížností, požadujících zrušení starých předpisů a reformu tohoto práva v zájmu sedláků a jejich polí. Závěrem této kapitoly zbývá zmínit se ještě o desátkách, jejichž význam byl nemalý i na konci starého režimu.

4.

Desátky, představující „část plodů půdy nebo stád, již jsou povinni odvádět držitelé statků nebo stád příjemcům desátků“,¹⁰⁷⁾ byly jednou z nejdůležitějších forem feudálního vykořisťování.

Za starého režimu existovalo značné množství nejrůznějších desátků.¹⁰⁸⁾ Novodobý autor uvádí — vedle tradičního dělení na církevní (*ecclésiastiques*) a světské či feudalizované (*laïques, inféodées*) — desátky starobylé a nové (*anciennes et nouvelles*), velké a malé (*grosses et menues*) a konečně řádné a zvláštní (*solites et insolites*).¹⁰⁹⁾

Z hlediska právního bylo zvlášť důležité dělení desátků na církevní a světské.

Desátky církevní byly určeny pro potřebu církve (na obživu duchovenstva, k udržování kostelů a jiných církevních zařízení a na podporu chudých). Příjemci (*bénéficiaires*) církevních desátků nebyli zatíženi žádnou feudální povinností či břemenem.¹¹⁰⁾

Desátky feudalizované (*inféodées*) se vyvinuly z desátků církevních, jež laikové získali buď usurpací, nebo jinými prostředky (koupí, výměnou atd.). Podle Merlina¹¹¹⁾ feudalizované desátky jsou ty, „jež drží laikové z titulu feudalizace, to jest, jež drží lénem, ať od církve, nebo od krále či jednotlivého seniora. Nazývají se desátky laickými či vojenskými, protože byly původně dávány vojenským důstojníkům náhradou za služby, které poskytli státu nebo církvi“. Právní režim světských či feudalizovaných desátků se podobal právnímu režimu lén.¹¹²⁾ Desátky byly dědičně převoditelné (v takovém případě byly podrobeny dědickému po-

¹⁰⁶⁾ Renauldon: *Traité*, str. 428.

¹⁰⁷⁾ Merlin: *Répertoire*, IV, str. 721.

¹⁰⁸⁾ Merlin: *Répertoire*, IV, str. 722.

¹⁰⁹⁾ Garaud: *Révolution*, str. 113 n.

¹¹⁰⁾ Merlin: *Répertoire*, IV, str. 722.

¹¹¹⁾ Merlin: *Répertoire*, IV, str. 722.

¹¹²⁾ Srov. blíže Marion (H.): *La dîme ecclésiastique en France au XVIIIe siècle*. Thèse droit, Paris 1912, str. 309 n.

platku), mohly se zcizovat zdarma či za náhradu (v takovém případě se musel zaplatit převodní poplatek). Byly promlčitelné, mohly být zabaveny a vztahovala se na ně instituce ssuti. Vlastník feudalizovaných desátků musel své právo prokazovat buď vlastnickým titulem, nebo držbou od nepaměti.

Desátek byl „břemenem spíš osobním než věcným“ (G a r a u d). Museli jej platit v zásadě všichni, bez ohledu na stav nebo náboženství. V praxi nicméně některé skupiny (např. šlechta v některých krajích) dosáhly snížení desátků nebo byly vůbec z povinností platit vyňaty (např. náboženské řády nebo úředníci parlamentů).

Desátky byly v zásadě „vyhledatelné“ (*querable*). Nicméně v některých místech byly pokládány za „nositelné“ (*portable*). V takovém případě musel povinný dopravit plody příjemci (*decimateur*) sám nebo prostřednictvím svého zástupce.

Desátky se vybíraly v zásadě v naturáliích. Naturální dávky bylo však možno nahradit peněžitým poplatkem. Povinný desátkem platil v takovém případě ročně jen určitý peněžitý obnos. Občas se vyskytovaly i jiné odchylky od placení desátků *in natura*.¹¹³⁾

Desátek byl prvním břemenem půdy. Vybíral se před jinými poplatky a navíc i bez oddělení nákladů setby a sklizně. Vybírali jej buď sami oprávnění příjemci (*bénéficiaires*, *decimateurs*), nebo ještě častěji nájemci desátků (obchodníci, příslušníci třetího stavu atd.), kteří platili za právo vybírat desátky oprávněnému příjemci (např. faráři) ročně přiměřenou sumu.

Jak jsem už uvedl, desátky měly sloužit potřebám církve či kultu. Jako takové měly být vyhrazeny pouze farářům. Ve skutečnosti z nich měli prospěch i jiné osoby nebo instituce, jako kapituly katedrálních kostelů, kláštery — zakladatelé far i laikové z titulu světských desátků (*dîmes inféodées*). V důsledku toho těžili z desátků nejvíce velcí příjemci desátků, zatímco faráři pobírali pouze kněžský důchod (*portion congrue*), postačující stěží na obživu.

Nedostatky desátků byly na konci starého režimu očividné, protože:

1. desátky neplnily své původní poslání; byly využívány velkými příjemci, zatímco duchovní dostávali jen hubený kněžský důchod, natolik nedostatečný, že faráři často museli žádat své farníky ještě o další podporu;
2. pronájem práva na vybírání desátku zvyšoval vykořisťování plátců desátků, protože nájemci nebo podnájemci desátků se snažili co nejvíce zvýšit své příjmy na úkor plátců;
3. způsob vybírání desátků ohrožoval nezřídka (v případech, kdy byl „vyhledatelný“) celou úrodu plátce desátků;
4. vybírání desátku nikoli z čistého, ale z hrubého produktu značně zatěžovalo plátce desátku, který si nemohl odečíst nezbytné náklady;

¹¹³⁾ Lefebvre (G.): *Les Paysans du Nord pendant la Révolution*, Lille 1924, str. 112; Marion: *Dîme*, str. 12.

5. desátky nebyly rovnoměrně rozvrženy na všechny obyvatele, ponechávající stranou jednak některé privilegované skupiny na venkově, jednak řemeslníky a část obyvatel ve městech;
6. desátky, zatěžující sedláky jako nejpočetnější složku obyvatelstva, zatěžovaly nejen jejich hospodářství, ale ve svých důsledcích celé hospodářství země;
7. desátky se staly z nejrůznějších důvodů i překážkou rozvoje zemědělství a následkem toho celého hospodářství země.

Je proto pochopitelné, že jak instituce desátku, tak i její nedostatky se staly předmětem ostré kritiky především ze strany ekonomistů (markýz Mirabeau, Le Trosne, Quesnay) a filosofů (Voltaire). Nutnost reformy desátku uznávala administrativa, duchovenstvo, šlechta, třetí stav, příjemci desátků i jejich plátcí.

Představy o reformě nebyly nicméně jednotné:

Státní správa chtěla desátek přeměnit na pozemkovou daň ve prospěch státu. K potlačení desátku směřoval i Výbor zemědělské správy (*Comité d'Administration de l'Agriculture*), zřízený r. 1785. Nižší duchovenstvo požadovalo úpravu desátků, jejich vyhrazení farářům a vrácení desátků původnímu poslání. Vyšší duchovenstvo spolu se šlechtou se přiklánělo k návrhu na zvýšení kněžského důchodu. Třetí stav neměl jednotné stanovisko: Část třetího stavu byla pro zachování desátku *in natura*, část se stavěla za jeho přeměnu na peněžitý. Nechyběly ani hlasy, volající po zrušení desátku za náhradu nebo bez ní.

Konečné řešení této otázky měla přinést — stejně jako v ostatních případech — teprve revoluce.

II

Jak ukázal předchozí rozbor, krize feudálních vztahů a feudálních právních institucí se na konci starého režimu, zejména ve druhé polovině 18. století mimořádně prohloubila.

Je však třeba říci, že otázka zrušení feudálních povinností a břemen se stala naléhavým problémem už v 17. století.

O řešení této otázky se třetí stav ve Francii pokusil již během zasedání generálních stavů r. 1614. Tehdy zástupci třetího stavu, kritizující feudální práva a povinnosti, žádali, aby „výkon těchto práv byl podřízen existenci nějakého titulu a aby královští úředníci chránili sedláky proti svévolným dávkám a urážkám ze strany seniorů“.¹¹⁴⁾

Důsledné uskutečnění těchto požadavků by bylo nepochybně znamenalo (následkem nemožnosti předložit tituly) zánik většiny těchto práv a v konečných důsledcích podlomení, ne-li přímo zhroucení feudálního systému.

¹¹⁴⁾ Garaud: *Révolution*, str. 164; srov. Picot (G.): *Histoire des États généraux, considérés au point de vue de leur influence sur le gouvernement de la France de 1355 à 1614*. Paris 1872, III, str. 402–403 a IV, str. 146–147.

Absolutní monarchie, která měla tato opatření uskutečnit, se ocitla před těžkým dilema: Buď přijmout a uskutečnit požadavky třetího stavu, který byl po staletí spojencem královské moci v jejím boji se šlechtou, a tím zničit nejen šlechtu, ale i svou vlastní sociálně ekonomickou základnu, nebo se postavit na stranu šlechty a zachránit spolu s jejími právy a výsadami i třídní základnu své vlastní existence.

Za těchto okolností absolutní monarchie, jsouc sama produktem historické rovnováhy mezi silicím třetím stavem a slábnoucí šlechtou v rámci feudálního státu, se postavila na stranu šlechty.

V důsledku toho se král omezil jen na platonické vydání ordonance o nutnosti přezkoumání vrchnostenských práv.¹¹⁵⁾

Pokus třetího stavu řešit otázku feudálních práv a povinností v rámci feudálního systému pokojnou cestou a zákonnými prostředky ztroskotal. Třetímu stavu zůstal pro budoucnost jediný prostředek — revoluce. Použití tohoto krajního prostředku však mělo být otázkou daleké budoucnosti. Od r. 1614 zbývalo do revoluce 1789 ještě 175 let.

To ovšem neznamená, že problém feudálních práv a povinností se dostal ve Francii znovu na pořad až r. 1789. Na druhé straně je však nutno říci, že se tento problém nestal v tomto dlouhém období předmětem takového zájmu, jaký by zasluhoval.

Platí to zejména pro 17. století. Čestnou výjimkou byl, jak se zdá, pouze Ragueau, který ve svých spisech z první poloviny 17. století napadal a zatracoval vrchnostenská práva jako usurpovaná.

Předmětem většího zájmu se otázka feudálních práv a povinností stala teprve v době velkých ideových proudů, které Francii ovládly postupně během 1. poloviny 18. století. Avšak i v tomto období zůstává problém feudálních práv spíše jen otázkou okrajovou, již se autoři nejrozličnějších směrů zabývají jen v souvislosti s otázkami politickými, ekonomickými, administrativními atd.¹¹⁶⁾

Názory a stanoviska těchto autorů se pochopitelně různily podle jejich postavení, povolání, doktríny, již vyznávali, osobních i třídních zájmů atd. Škála autorů byla v důsledku toho velmi široká — od přesvědčených obhájců feudalismu a jeho institucí až po jeho zanícené odpůrce.

Mezi stoupence feudalismu a vlády feudálů patřil např. Fenelon s požadavkem vlády šlechticů. Jiným významným stoupencem starého režimu byl hrabě Boulainvilliers. Jako jeden z představitelů feudálně aristokratického myšlenkového proudu se snaží ve svých spisech především ospravedlnit výsady šlechty. Šlechta podle něho pochází z Franků, kteří dobyli Galii, zatímco nevolníci 18. století jsou potomci Galo-románů uvržených do poroby. Výsady šlechty jsou tudíž právem vítěze.¹¹⁷⁾ Boulainvilliersovo dílo se pokládá za počátek feudální reakce, která v pozděj-

¹¹⁵⁾ Isambert: Recueil, XVI, str. 281 (Ord. 207).

¹¹⁶⁾ Garaud: Révolution, str. 153.

¹¹⁷⁾ Srov. např. jeho „Essais sur la noblesse de France, contenant une dissertation sur son origin et abaissement...“, Amsterdam 1732.

ším období směřovala mimo jiné k obnovení feudálních a vrchnostenských práv, k obnově pozemkových knih,¹¹⁸⁾ v nichž byly zachyceny již zapomenuté povinnosti a břemena sedláků atd.

Ještě význačnějším obhájcem šlechty a jejich výsad se stal Montesquieu, sám původem ze šlechty pláštěnek. Jeho „*Perské listy*“ (1721) a „*O duchu zákonů*“ (1748) byly mimo jiné i pokusem o ospravedlnění vrchnostenských soudů, feudálních práv atd.

Montesquieuovy a zejména Boulainvilliersovy teorie našly stoupence hlavně mezi právníky. Ti sice, jako např. Renauldon, na jedné straně uznávají, že některá vrchnostenská práva byla usurpována a jsou příliš tvrdá a zaujímají vůči nim nepřátelský postoj, na druhé straně však hájí zákonnost feudálního režimu jako celku. Toto své stanovisko zastávají až do revoluce.

Mezi odpůrce feudálních práv a povinností patří např. Voltaire, který se vyslovil mimo jiné pro zrušení nevolnictví atd.¹¹⁹⁾ Jako zastánce třetího stavu vystoupil ve svém spise „*Histoire critique de la monarchie française dans les Gaules*“ (1734) abbé Ducos. Jiným významným odpůrcem feudalismu byl markýz d'Argenson, který napadl feudální režim ve svém spise „*Considérations sur le gouvernement ancien et présent de la France*“ (poprvé byl uveřejněn teprve 1764, ačkoli byl napsán už r. 1737). Jiný autor, Boncerf, podal ve svém spise „*Inconvenients des droits féodaux*“ (1776) tak zdrcující kritiku feudalismu, že pařížský parlament nařídil, aby kniha byla roztrhána a spálena. Autor sám unikl trestu jen díky Ludvíku XVI., jež o intervenci požádali Turgot a Malesherbes. Boncerfova kniha, napsaná pravděpodobně z větší části Turgotem, byla první ucelenou kritikou feudálního systému, dospívající logickým postupem až k požadavku jeho zrušení. Autor či lépe autoři v ní ukazují, že jednou z nejhorších vad je režim spoluvlastnictví, který nejvíc zatěžuje toho, kdo půdu obdělává. Feudální systém je zdrojem nesnází jak pro poddaného, který musí plnit různé povinnosti, tak pro seniora, který má potíže s obnovou pozemkových knih, s vymáháním poplatků atd. Vzhledem k tomu je podle Boncerfa nejvhodnějším řešením zrušení feudalismu. Protože to však není možné v mezích platných zákonů, Boncerf navrhuje, aby král sám zrušil feudální systém, jehož původ tkví v anarchii a usurpaci. Právě králi přísluší, aby i bez souhlasu seniorů zrušil „poslední zbytky feudálního barbarství“.

Z pozdějších prací je možno připomenout ještě pozoruhodnou Letrosneovu „*Dissertation sur la féodalité*“, tvořící součást důležitého spisu „*De l'administration provinciale et de la réforme de l'impôt*“.¹²⁰⁾ V této disertaci Letrosne, podobně jako Boncerf, žádá zrušení feudalismu ve Francii. Reforma se měla uskutečnit výkupem feudálních práv.

¹¹⁸⁾ Srov. např. Fréminvilleův spis „*Pratique universelle pour la renovation des terriers*“, citovaný v pozn. 22.

¹¹⁹⁾ Srov. Pomeau (R.): *Politique de Voltaire*, Paris 1963.

¹²⁰⁾ Kniha i autor měli velmi pohnutý osud. Dílo, vydané v Basileji r. 1779, se

A konečně je třeba připomenout pozoruhodný spis Clicquot de Blervache „*Mémoire sur les Moyens d'améliorer en France la condition des laboureurs, des journaliers, des hommes de peine vivant dans les campagnes et celle de leurs femmes et de leurs enfants*“ (1789). Zajímavé je především téma, jinými autory doby opomíjené.

Z teoretických proudů 18. století, zabývajících se kritikou feudalismu a navrhujiících jeho reformy, byly pro řešení otázky feudálních práv nejdůležitější názory fyziokratů. Mezi jejich nejvýznamnější představitele patřili Quesnay, Turgot, Du Pont de Nemours aj. Výraznou postavou byl zejména Turgot, jemuž vedle spolupráce na Boncerfově brožuře přísluší i zásluha, že se první chopil iniciativy pokud jde o zrušení feudalismu, protože podle Condorceta¹²¹⁾ Turgot připravoval postupné zrušení feudálních práv buď bez náhrady, nebo za náhradu.

Fyziokraté, kteří „měli na konci 18. století, za revoluce a rovněž i po ní značný vliv“,¹²²⁾ vytvořili poměrně ucelenou koncepci politickou, ekonomickou a právní:¹²³⁾

Fyziokraté především hlásali, podobně jako ekonomisté, teorii tzv. legálního despotismu (*despotisme légal*), předpokládajícího spolupráci panovníka s velkými pozemkovými vlastníky a velkými průmyslníky. Z římského práva soukromého převzali koncepci „plného a absolutního vlastnictví“, zbaveného feudálního nánosu. Jejich koncepci vlastnictví, které mělo být „posvátné“ a „nedotknutelné“, převzal později čl. 17 Prohlášení práv člověka a občana z r. 1789. Za účelem zvýšení výnosu daní fyziokraté požadovali rozvoj zemědělství. V této souvislosti navrhovali řadu dílčích reforem: rozdělení obecních pozemků, ohrazování (*clôtures*), zrušení požívacích práv (*droit d'usage*), jako např. bylo právo sběru klasů (*glanage*), zrušení desátků a robot, potlačení výhradního práva lovu atd. A konečně, jak odpovídalo jejich teoretické koncepci vlastnictví, navrhovali výkup některých škodlivých feudálních práv.

Teorie fyziokratů a jejich názory nebyly všeobslhlé. Jsouce výhodné pro velké pozemkové vlastníky, znamenaly (např. v důsledku zrušení kolektivních práv) současně nebezpečí další pauperizace a proletarizace chudých rolníků.

Vliv fyziokratů byl natolik silný, že absolutní monarchie se pokusila uskutečnit některé jejich reformy. Přesto však lze konstatovat, že i fyziokraté, podobně jako ostatní hnutí 18. století, se pohybovali spíš v oblasti teorie než praxe.

nesmělo prodávat v Paříži. Autor zemřel r. 1780, snad i pod dojmem tohoto zákazu. Podruhé vyšla kniha — tentokrát s královým svolením — opět v Basileji r. 1788.

¹²¹⁾ Condorcet: *Vie de Monsieur Turgot*, Londres 1786, str. 173 n.

¹²²⁾ Godechot (J.): *Les Institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, Paris 1968, str. 11.

¹²³⁾ Blíž o jejich programu srov. Godechot: *Institutions*, str. 11 n.

Francouzské rolnictvo, feudálním režimem nejvíc postižené, se k němu mohlo jako celek vyslovit teprve v předvečer revoluce.

Příležitost k tomu jim dalo královské nařízení o výkonu svolávacích listů do generálních stavů ze dne 24. ledna 1789.¹²⁴⁾

Požadavky voličů měly být vyjádřeny formou soupisů stížností. Tím byla, přes jistou opozici a rozdílné názory (d'Antraigues a Mounier)¹²⁵⁾ zachována v podstatě tradiční forma, známá již dříve. Soupisy stížností se staly, jak to navrhoval Sieyès ve svých „*Délibérations à prendre dans les assemblées de bailliage*“ (1789), vodítkem pro poslance a koneckonců pro celý národ.

Vypracování soupisů stížností a volby poslanců měly být víceetapňové. Právo zúčastnit se primárních shromáždění k sestavení soupisů a k volbě (čl. 25 nařízení mluví o jmenování, *nomination*) zástupců do vyšších volebních shromáždění měli v zásadě „rodilí nebo naturalizovaní Francouzi, starší dvaceti pěti let, řádně usazení a zapsaní do berní role“.

Díky těmto podmínkám vstoupila do volební kampaně obrovská masa francouzských voličů, příslušníků všech stavů. Jak volby, tak sestavování soupisů stížností probíhalo v ovzduší živé politické agitace, jejímž dokladem jsou četné agitační brožury nejrůznějších tendencí. Vláda sama, jak se zdá,¹²⁶⁾ do volební kampaně a zejména do sestavování soupisů nezasahovala, ponechávajíc jim, navzdory různým doporučením¹²⁷⁾ volný průběh.

Soupisy stížností, které jsou výsledkem živého zájmu všech zainteresovaných i rozsáhlé a intenzivní volební kampaně, lze rozdělit v souladu s mechanismem voleb, stanoveným v nařízení o svolání generálních stavů, do několika skupin:

¹²⁴⁾ Duvergier (J. B.): *Collection complète des Lois, Décrets, Réglemens et Avis du Conseil d'État*, I, Paris 1824, str. 15 n.

¹²⁵⁾ D'Antraigues ve svém spise „*Mémoire sur les États généraux, leurs droits et la manière de les convoquer*“ (1788) se vyslovuje pro zachování a posílení soupisů stížností. Soupisy stížností mají podle něho mít pro zástupce povahu imperativního mandátu (závazného příkazu).

Mounier se ve svém spise „*Nouvelles observations sur les États généraux de France*“ (1789) jeví jako odpůrce soupisů. V případě zachování soupisů — díky tradicím z r. 1560 a 1614 — je třeba, aby nedávaly zástupcům mandát omezený, ale co nejširší a nejobecnější.

Podrobněji k této otázce srov. Sagnac (Ph.): *Les Cahiers de 1789 et leur valeur. Revue d'histoire moderne et contemporaine* 1906–1907, str. 330 n.

¹²⁶⁾ Srov. Mounier (J. J.): *Recherches sur les causes qui ont empêché les Français de devenir libres*, Genève 1792, I, str. 256, kde se říká: „Il ne paraît pas que le Ministère eut pris aucune précaution pour influencer sur la réduction des cahiers ou sur la nomination des représentants.“

¹²⁷⁾ Např. Malouet doporučoval Neckerovi a Montmorinovi, aby se pokusili ovlivnit volby oficiálním programem v podobě velkého soupisu stížností, který by poskytl nezbytné ústupky a tak omezil revoluci. Srov. Malouet (V. P.): *Mémoires de Malouet*, I, Paris 1874, str. 223.

Především lze v zásadě v každém okrese (*bailliage*) rozlišit soupisy duchovenstva, šlechty a třetího stavu. Někdy se v okresech vyskytují i soupisy generálního shromáždění všech tří stavů okresu.

Soupisy stížností třetího stavu se dělí ještě v souladu s nařízením na

a) soupisy stížností uměleckých a řemeslnických korporací, které připravovaly soupisy města,

b) soupisy třetího stavu měst,

c) soupisy venkovských obcí a farností a

d) soupisy stížností okresních shromáždění třetího stavu.

Podle toho, zda v tomto případě šlo o okresy I. třídy (*baillies principales*), které měly přímé zastoupení už v generálních stavech r. 1614, nebo II. třídy (*baillies secondaires*), které r. 1614 přímého zástupce neměly a r. 1789 ho měly vysílat společně s okresy I. třídy, se soupisy stížností ještě dělily na:

1. soupisy okresů II. třídy,

2. soupisy okresů I. třídy, které vysílají zástupce i za okresy II. třídy a

3. soupisy okresů I. třídy, které nevysílají zástupce za okresy II. třídy.¹²⁸⁾

Soupisy stížností jednotlivých stavů či sociálních skupin sledují pocho-pitelně především zájmy toho kterého stavu či sociální skupiny. Pokud jde o otázku feudalismu a feudálních povinností, nehraje vždy v soupisech stížností stejně významnou úlohu a, což je zcela logické, názory jednotlivých stavů i skupin se v této otázce značně liší.

Soupisy stížností privilegovaných stavů často otázku feudálního režimu přecházejí mlčením. Vyskytují se ovšem i různé názory od nejliberálnějších po nejkonzervativnější.

Např. duchovenstvo souhlasí někdy s reformami, rozlišujíc přitom mezi právy, která mají být zrušena bez náhrady, a právy, jež mají být vykoupěna.¹²⁹⁾

Některé soupisy šlechty souhlasí s potlačením osobního nevolnictví,¹³⁰⁾ s výkupem některých práv, jako např. vrchnostenských výhradních práv, za přiměřený obnos, atd. Jistou krajností je stanovisko šlechty z Dourdan, která ve svém soupisu prohlašuje: „Šlechta okresu Dourdan, upřímně přesvědčená o nutnosti chránit zemědělství, žádá 1. aby se jednalo o prostřed-cích k co možná nejrychlejšímu vymizení zbytků feudálního režimu...“¹³¹⁾ Jiné šlechtické soupisy stížností požadují — vycházejíce z principu neporušitelnosti a absolutnosti vlastnictví — zachování práv, spojených s lesy,

¹²⁸⁾ K této klasifikaci srov. S a g n a c: Les Cahiers, str. 332–333.

¹²⁹⁾ P r u d h o m m e (L. M.) — M é z i è r e s (L. de): Résumé général ou Extrait des cahiers de pouvoirs, instructions, demandes et doléances, remis par les divers baillies, sénéchaussées et pays d'États du royaume à leurs députés à l'Assemblée des États généraux ouverts à Versailles du 4 mai 1789, I, Paris 1789, str. 147, 196, 299 atd.

¹³⁰⁾ Např. soupis šlechty z Nomény. Srov. Archives parlementaires de 1787 à 1860. Recueil complet des débats législatifs et politiques des chambres françaises. Par M a v i d a l (J.) et L a u r e n t (E.), IV, Paris 1868, str. 90, čl. 45.

¹³¹⁾ Archives, III, str. 247.

panstvími atd.¹³²⁾ Nechybějí ani soupisy, odmítající jakoukoli reformu.¹³³⁾ Šlechta nezřídka naopak souhlasí s potlačením či výkupem desátků, manifestujíc tak na úkor duchovenstva svou dobrou vůli. Nutno dodat, že duchovenstvo na oplátku souhlasí ve svých soupisech se zrušením práva lovu, jež šlechta takřka jednomyslně hájí.

V celku, až na některé výjimky, privilegované stavy zachovávají více či méně konzervativní postoj. Říkám-li více či méně, chci tím vyjádřit fakt, že privilegované stavy sice chtějí zachovat starý pořádek, nikoli však bezvýhradně. Jejich stanovisko v otázce reformy není zdaleka jednotné a monolitní. Tváří v tvář třetímu stavu a jeho programu nejsou privilegované stavy jednotné dokonce ani v ochraně vlastních zájmů, natož pak zájmů druhého privilegovaného stavu jako svého nejpřirozenějšího spojence. Projevilo se to už v předvečer revoluce právě v soupisech stížností, kde se vyskytují nejen konzervativní, ale i liberální názory a kde jak duchovenstvo, tak šlechta jsou ochotni obětovat v případě nutnosti výsady druhého stavu. Jejich nejednotnost vede později, už v době zasedání generálních stavů, k rozkolu uvnitř privilegovaných stavů v otázce plných mocí a společného zasedání. Případem zvlášť markantním bylo jednání o srpnových dekretech, během něhož došlo k ostrému střetnutí mezi zastupci šlechty a duchovenstva v otázce desátků atd. Tyto a jiné příklady svědčí o vnitřních rozporech v koalici privilegovaných, i o kolísání privilegovaných stavů, či lépe, vládnoucí třídy, což je nepochybně jedním z příznaků revoluční situace v zemi.

Zatímco soupisy stížností privilegovaných stavů — až na určité výjimky — hájí ve své většině feudalismus, soupisy stížností třetího stavu jsou naopak proti němu.

Nejvýrazněji se tento protifeudální rys projevuje v soupisech stížností francouzských sedláků či, jinak řečeno, v soupisech venkovských obcí a farností.

Tyto soupisy se staly už koncem 19. a počátkem 20. století předmětem pochopitelného a plně zaslouženého vědeckého zájmu.

O jejich obsahové i formální hodnotě, objektivnosti, použitelnosti atd. byla napsána řada úvah a rozborů, často značně protichůdných.¹³⁴⁾ Některé

¹³²⁾ Archives, V, str. 361.

¹³³⁾ Archives, V, str. 779.

¹³⁴⁾ Srov. např. Champion (Edme): *La France d'après les cahiers de 1789*, Paris 1897; Onou (A.): *Élections de 1789 en France et les cahiers du Tiers état; en quoi ils expriment la véritable opinion du pays*, St. Pétersbourg 1908; Onou: *La valeur des cahiers de 1789 au point de vue économique et social. La révolution française*, 1905, str. 385–417; Onou: *Les élections de 1789 et les cahiers du Tiers état*, *La révolution française*, 1909, str. 509–530 a 46–64 (sv. 57); Sagnac (Ph.): *Les Cahiers de 1789 et leur valeur*, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1906–1907, str. 329–349; Sée (H.): *La rédaction et la valeur historique des cahiers de paroisse pour les États-généraux de 1789*, *Revue historique*, 1910, str. 292–306; Wahl (A.): *Die Cahiers der ländlichen Gemeinden von Paris-hors-les-murs, 1789. Studien zur Vorgeschichte der Revolution*, Tübingen et Leipzig 1901, str. 3–68.

autoři je přijímali buď s nekritickým nadšením (Champion) nebo s nedůvěrou a skepticismem (Loutchisky) či dokonce s nepřátelským zaújetím (Wahl); jiní (Onou, Sagnac, Séé atd.) se pokusili o jejich objektivní vědecký rozbor a nestranné hodnocení. Právě tito autoři (spolu s některými vydavateli soupisů stížností) dospěli k následujícím výsledkům:

1. Venkovské či farní soupisy stížností jsou důležitým pramenem pro poznání sociálního postavení sedláků, ekonomických podmínek francouzského venkova v 18. století a zejména pak pro studium vrchnostenského režimu.

2. Soupisy stížností je nutno podrobit pečlivé konfrontaci s jinými prameny, zejména s vrchnostenskými listinami (pozemkové knihy atd.), aby bylo možno ověřit přesnost údajů o rozsahu feudálních břemen, atd.

V této souvislosti je nutno zaznamenat, že už první kritické rozbor soupisů stížností počátkem tohoto století vedly k pozoruhodným zjištěním. „V cotentinském kraji,“ píše např. Bridrey,¹³⁵⁾ „lze směle srovnávat soupisy s nejoficiálnějšími a nejpodrobnějšími prameny; na údajích, které nám předložily, na údajích o desátkách, všechny nejpřesnější dokumenty, rule z r. 1789, záznamy rent, prohlášení příjemců, nám ukazují, že soupisy byly přesné, často na libru a na větel ovsu... V celku jsou pravdivé,“ dodává autor, „jsou otevřené, jsou loyální...“

3. Je nutno zkoumat, do jaké míry soupisy stížností vyjadřují skutečné smýšlení sedláků, jakou roli sehrály vnější vlivy a do jaké míry jsou soupisy stížností originální.

V této souvislosti je třeba připomenout, že venkovská část třetího stavu, sedláci, byla vystavena v době volební kampaně značnému tlaku a vlivům zvenců. Tento tlak nepřicházel ze strany vlády, ale ze strany šlechty a buržoazie.

Pokud jde o šlechtu, nelze si ovšem představovat, že senioři (až na výjimky) se dostavovali osobně do primárních shromáždění. Šlechta zasahuje do volební kampaně jednak politickou agitací, usilující o rozkol mezi buržoazií a rolnictvem, jednak, a to zejména, prostřednictvím vrchnostenských soudců, úředníků atd., kteří vykonávají funkce předsedů volebních shromáždění. Je nutno říci, že právě tito lidé, pocházející většinou z třetího stavu, měli sehrát a jistě také sehráli zápornou úlohu ve volební kampani. Jejich postoj vůči sedlákům — často nepřátelštější a krutější než postoj samých seniorů¹³⁶⁾ — byl diktován nepochybně jejich existenční závislostí

¹³⁵⁾ Bridrey (É.): *Cahiers de doléances du bailliage de Cotentin* (Coutances et secondaires) pour les États généraux de 1789, I, Paris 1907, Introduction, str. 70–71.

¹³⁶⁾ Právě o těchto lidech mluví vévoda d'Aiguillon ve svém projevu na památném nočním zasedání 4. srpna 1789: „Vlastníci lén, vrchnostenských pozemků jsou, je třeba to říci, jen zřídka kdy vinni za krajnost, na něž si stěžují jejich vasaové; avšak jejich agenti jsou často bez slitování...“ *Gazette nationale ou Moniteur universel* (Réimpression), I, Paris 1858, str. 279. Dále cituji „Moniteur“.

na feudálním režimu a obavou, že potlačením feudálního režimu a vrchnostenských práv přijdou o své příjmy a o zdroj obživy pro sebe a své rodiny. Chráníce zájmy seniorů před volební kampaní i během ní, chránili tak současně a především sebe. Jejich vliv na sedláky, na volební kampaň i na redakci soupisů stížností, jakkoli intenzivní, nebyl samozřejmě neomezený.

Platí to stejnou měrou i pro buržoazii měst. Ta se pokoušela rovněž ovlivňovat volební kampaň a redakci soupisů různými prostředky. Např. rozšiřovala své soupisy stížností na venkově, snažíc se tak usměrnit venkovské soupisy stížností a získat podporu sedláků.¹³⁷⁾ Na venkově byly rozšiřovány četné agitační brožury, všeobecné (*générale*) i místní vzorové soupisy stížností a směrnice pro vypracování venkovských soupisů stížností. Mezi nejznámější patřily např. „*Instruction envoyée par S. A. R. le duc d'Orléans pour les personnes chargées de sa procuration aux assemblées des bailliages relatives aux États généraux*“ (Choderlos de Laclos), „*Délibérations à prendre dans les Assemblées de bailliage*“ (Sieyès), „*Suite de l'Avis des bons Normands*“, obíhající v Normandii, „*Instructions à donner aux députés des paroisses*“ v Poitou, „*Doléances, vœux et pétitions pour les représentants de... aux assemblées de la nation pour les États généraux, rédigés par un laboureur, un syndic et un bailli de campagne*“ (patrně dílo La Réveillière-Lépeauxovo), požadující energicky zrušení všech feudálních práv. Velký úspěch měly také „*Charges d'un bon citoyen de campagne*“, inspirované požadavky třetího stavu města Rennes a rozšiřované v Bretagni.

Venkov, či lépe rolnictvo, však nebyl zdaleka pouhým pasivním účastníkem. Naopak, rolníci i tam, kde přijímají vzory, je upravují, prosazující své specifické stížnosti a požadavky. Jindy formulují své soupisy samostatně, bez předlohy. Někdy své požadavky prosazují i v soupisech okresních a v soupisech třetího stavu měst.¹³⁸⁾

Nejlepším dokladem aktivity rolníků je podle mého mínění fakt, že přes veškeré snahy buržoazie (odrážejí se zřetelně např. v Sieyèsových „*Délibérations à prendre dans les Assemblées de bailliage*“) podtrhnout otázky politické (zejména požadavek ústavy) a problém feudalismu odsunout do pozadí, sedláci kladou právě tuto otázku na první místo. Poznatek, že „vědomí... není než odrazem bytí“ (Lenin), platil v plné míře i pro postoj francouzských sedláků. A tak přes úsilí buržoazie, diktované jejími zájmy ekonomickými (část velké buržoazie vlastnila feudální panství, část malé buržoazie — nájemci feudálních práv, vrchnostenská úředníci a soudci — byla závislá na příjmech z feudálního režimu) i motivy politickými (snaha získat šlechtu jako spojence proti absolutní monarchii), hmotné zájmy sedláků jsou silnější. Venkovské soupisy stížností jsou toho nejlep-

¹³⁷⁾ Na příkladu Rennes a bretaňského venkova to názorně ukazuje Sée: *Rédaction*, str. 294–295. Srov. také Couturier (H.): *Préparation des États-généraux en Poitou*, Poitiers 1909, str. 46, kde se dochází k podobným závěrům.

¹³⁸⁾ Sée: *Rédaction*, str. 294–295.

ším dokladem. „Obce,“ řekl v noci 4. srpna 1789 vikomt De Noailles,¹³⁹⁾ „předložily své požadavky; ústavu si nepřály. Takové přání bylo formulováno teprve v okresech. Co tedy žádaly? Aby byla potlačena práva na výpomoc, ...aby vrchnostenská práva byla zmírněna nebo nahrazena.“ Pozdější badatel dospívá po rozboru soupisů stížností k témuž zjištění: „Otázky zákonodárné moci, individuální svobody, jedním slovem prvky dobré ústavy nejsou předmětem požadavků shromáždění venkovských a dělnických... Lid chce jen jedno: obrátit pozornost krále na svůj nešťastný osud.“¹⁴⁰⁾

Venkovské soupisy stížností žádají zrušení feudálního režimu. Je zajímavé, že — až na nečetné výjimky¹⁴¹⁾ — soupisy nepředpokládají zrušení feudálních práv bez náhrady. Naprostá většina soupisů se vyslovuje pro výkup, který by podle nich měl být fakultativní. Současně většina soupisů podtrhuje nutnost rozlišovat mezi právy, jež jsou výsledkem svobodně uzavřené dohody, a mezi právy, jež jsou výsledkem feudální usurpace.

Jestliže srovnáváme soupisy stížností venkovských farností se soupisy třetího stavu měst, vidíme, že soupisy třetího stavu měst, či lépe buržoazie, se zabývají zejména otázkami politickými, správními, soudními atd., připravující tak především zásadní změny politické či, jinak řečeno, politickou revoluci, zatímco rolnické soupisy stížností, požadující potlačení feudálních práv a feudálních vztahů, tak připravují změny sociálně ekonomické, to je revoluci sociální.

IV.

Jak už jsem uvedl v úvodu článku, francouzský feudalismus se dostal na konci své existence, zejména pak ve 2. polovině 18. století, do hluboké všestranné krize. Touto krizí byly zasaženy všechny jeho instituce — sociální, ekonomické, politické, právní.

Do jaké míry se rozklad feudalismu promítl ve sféře právní, jsem se pokusil ukázat rozbořem některých důležitých právních institucí. Jak jsme viděli, některé z nich (jako např. léna) ztratily už dávno svůj smysl a reálný obsah a změnily se v pouhé prázdné formy. Jiné, postihující především francouzské rolníky, přežívají i nadále jako tíživé břemeno na bedrech vykořisťované třídy. Děje se tak díky konzervativní setrvačnosti vládnoucí třídy feudálů a neschopnosti absolutní monarchie uskutečnit pronikavější reformy, které mohly dočasně odvrátit hrozící katastrofu a oddálit revoluční výbuch.

Na nutnost reformy poukazovali shodně nejosvícenější myslitelé 18. století, od nejmírněnějších po radikální, i různé reformní proudy a hnutí, mezi nimiž zaujímají významné místo fyziokraté. Jejich snahy však zůstávají v zásadě jen na poli teoretických úvah.

¹³⁹⁾ Moniteur, I, str. 279.

¹⁴⁰⁾ Couturier: Préparation, str. 180.

¹⁴¹⁾ Archives, IV, str. 678.

Nový prvek vnáší do problému teprve soupisy stížností. Zatímco soupisy privilegovaných stavů svědčí o kolísání vládnoucí třídy, o určitém liberalismu na jedné straně i o krajním konzervatismu na druhé straně, soupisy třetího stavu směřují ve svých konečných důsledcích k revolučnímu řešení. Správnost tohoto zaměření se prokázala již o několik měsíců později, v létě 1789, kdy začala francouzská buržoazní revoluce.

RESUMÉ

Le féodalisme en France et sa critique vers la fin de „l'Ancien Régime“

STANISLAV BALÍK

Dans son article, l'auteur analyse la situation juridique de la féodalité vers la fin de l'Ancien Régime. Il s'occupe de la critique qu'en ont fait dans leurs œuvres les hommes de droit et les penseurs politiques du XVIIIe siècle ainsi que de l'attitude que prirent à son égard les cahiers de doléances de 1789.

Dans l'introduction constituant la première partie de cet article, l'auteur analyse les rapports féodaux et montre leur transformation et leur décomposition progressives. L'une et l'autre, à son avis, sont le résultat des changements survenant dans l'économie féodale et le reflet de la décadence économique, politique et militaire de la noblesse entre le XVIe et le XVIIIe siècle.

Dans la partie suivante, l'auteur donne une analyse plus détaillée de certaines institutions juridiques plus importantes. Il remarque avant tout la propriété de la terre, tant la propriété libre représentée par les francs-alleux que la propriété seigneuriale sous forme de fiefs et enfin les différentes possessions roturières du sol (comme la censive, le champart, le bail à rente seigneuriale, l'emphytéose). A l'exposé à leur sujet se rattache encore une courte analyse sur les locations perpétuelles ou à longue durée constituant avec les fiefs et les censives le droit commun de la propriété foncière. Outre les institutions mentionnées, l'auteur réfère encore plus en détail de quelques autres institutions telles les justices seigneuriales, des droits découlant de la protection des serfs par le seigneur (comme la taille seigneuriale), les corvées, les banalités, etc. L'exposé sur ces institutions et leur développement à la fin de l'Ancien Régime se termine par l'analyse des dîmes représentant une des charges les plus lourdes de l'exploitation féodale. En connexion avec l'analyse des droits féodaux, l'auteur rappelle également les tentatives faites en vue de les réformer dans le cadre de l'Ancien Régime.

La décomposition évidente de la féodalité et sa situation insoutenable sont devenues, notamment au XVIIIe siècle, l'objet de violentes critiques de la part des idéo-

logues politiques, des hommes de droit, etc. Par contre, certains auteurs du XVIIIe siècle développaient aussi quelques tentatives pour défendre le régime féodal et ses institutions. Au bref aperçu de ces points de vues contradictoires se rattache encore dans la dernière partie de l'article une analyse des cahiers de doléances de 1789. L'auteur traite notamment la question des différents facteurs influençant les élections aux Etats Généraux, la valeur historique des cahiers de doléances et de leur attitude envers la féodalité. De là il arrive à l'idée que la partie la plus importante des cahiers, c'est à dire ceux du Tiers Etat, ont une orientation anti-féodale et tendent dans leurs conséquences vers la révolution politique et sociale en France.